

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

**на тему: «ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ В
УМОВАХ ВІЙНИ»**
**«PROTECTION OF THE RIGHTS OF SERVICEMEN IN UKRAINE IN
CONDITIONS OF THE WAR»**

Виконала: студентка 2 року навчання,

Спеціальності

081 Право

Кварацхелія Марина Ладівна

Керівник Заєць А.П.,

Доктор юридичних наук, професор

Рецензент _____

Магістерська робота захищена з
оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 20__ р.

Київ 2025

Декларація академічної доброчесності

Я, Кваранхелія Маріша Мадівна, студентка 2 року навчання магістерської програми за спеціальністю "Право" факультету правничих наук Національного університету "Києво-Могилянської академії" підтверджую наступне:

- Написана мною магістерська робота на тему "Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах війни" відповідає встановленим вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених Положеннями про академічну доброчесність здобувачів освіти у НАУКМА.

06.05.2025 року Кваранхелія М.А.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ: ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС	7
1.1. Поняття військовослужбовця	7
1.2. Правовий статус військовослужбовців в Україні.....	12
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕЯКИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	22
2.1 Право військовослужбовців на життя	24
2.2. Вибірчі права військовослужбовців	28
2.3. Право військовослужбовців на свободу об'єднання	31
2.4. Право військовослужбовців на мирні зібрання.....	34
2.5. Право військовослужбовців на безпеку на робочому місці.....	37
2.6. Право військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу	39
2.7. Репродуктивні права військовослужбовців	45
РОЗДІЛ 3 МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.	51
3.1. Звернення до Центрального управління захисту прав військовослужбовців	52
3.2. Інститут військового омбудсмена.....	57
3.3. Оскарження наказів та дій командира шляхом звернення до безпосереднього командира (начальника) особи, дії якої оскаржуються ...	62
3.4. Проведення опитування військовослужбовців.....	66
3.5. Судовий спосіб оскарження дій командира	68
3.6. Звернення до правоохоронних органів	71

ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

24 лютого 2022 року РФ розпочала повномасштабне вторгнення на територію України. У зв'язку з цим кількість військовослужбовців у складі армії України почала стрімко збільшуватися. Комплексність правовідносин, у яких суб'єктами були військовослужбовці, ставала все складнішою та призводила до викриття недосконалостей національного законодавства. Постало питання не лише у нагальному законодавчому закріпленні прав військовослужбовців, а й у створенні ефективних, чітко визначених та не надмірно бюрократичних механізмів захисту цих прав.

Метою дослідження є вивчення прав військовослужбовців як окремої соціальної групи та їхнього захисту в Україні в умовах війни.

Відповідно до мети визначено наступні завдання дослідження:

- дослідити поняття «військовослужбовець»;
- проаналізувати зміст та реалізацію певних прав військовослужбовців в умовах війни відповідно до чинного законодавства України;
- здійснити аналіз чинного законодавства України та зарубіжного досвіду регулювання прав військовослужбовців, методичних рекомендацій правозахисних організацій;
- виділити основні проблеми у реалізації та захисті прав військовослужбовців в умовах війни, запропонувати шляхи вирішення.

Об'єкт дослідження складає правове регулювання прав військовослужбовців як окремої соціальної категорії населення в Україні в умовах війни.

Предметом дослідження є захист прав військовослужбовців в Україні в умовах війни.

Актуальність дослідження полягає у високому рівні національного інтересу до інституту прав військовослужбовців, гострій необхідності впровадження належного законодавчого закріплення прав військовослужбовців, визначення чіткого, зрозумілого та ефективного механізму реалізації та захисту цих прав. Постає необхідність в запровадженні дієвих механізмів захисту прав військовослужбовців відповідно до викликів сьогодення з урахуванням запровадження воєнного стану відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 р. №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» шляхом аналізу методичних рекомендацій національних та зарубіжних правозахисних організацій та зарубіжного досвіду.

Для повного розкриття цієї теми були виокремлені такі дослідницькі питання:

1. Чи обмежуються конституційні права військовослужбовців з огляду на специфіку функціонування інституційної моделі?
2. Чи є ефективними та достатніми запроваджені чинним законодавством України механізми захисту прав військовослужбовців?

РОЗДІЛ 1

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ: ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС

1.1. Поняття військовослужбовця

Якщо звернутися до тлумачного словника української мови задля ідентифікації тлумачення поняття «військовослужбовець», то можна отримати таке значення: «Людина, що служить у війську» [1]. Енциклопедія сучасної України визначає військовослужбовця як громадянина, який проходить військову службу у збройних силах або інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства, тобто окреслює ценз громадянства [2]. Чи є такий ценз релевантним чинному українському законодавству? Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає, що щодо військового обов'язку громадяни України поділяються на такі категорії як, зокрема, військовослужбовці, тобто особи, які проходять військову службу [3]. Однак, у той самий час до категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України.

Так, частина 1 статті 2 вищезазначеного Закону вказує, що військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком *громадян України* (за винятком випадків, визначених законом), *іноземців та осіб без громадянства*, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Відповідно до частини 2 цієї статті проходження військової служби здійснюється: громадянами України - у добровільному порядку (за контрактом),

за направленням або за призовом; іноземцями та особами без громадянства - у добровільному порядку (за контрактом) на посадах у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України.

З наведених норм законодавець робить логічний висновок: громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які проходять військову службу, є військовослужбовцями. Таким чином чинне законодавство не встановлює цензу громадянства на проходження військової служби.

Водночас законодавець встановлює певні обмеження щодо проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства:

1. Збройні формування, доступні для проходження служби

Відповідно до статті 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» іноземці та особи без громадянства проходять військову службу на посадах у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України. Однак, у відкритих джерелах можна знайти інформацію про те, що іноземці залучаються до складу Міжнародного легіону ГУР МО, інтернаціонального легіону територіальної оборони тощо [4].

2. Перелік посад до заміщення

Згідно з частиною 3 статті 6 Закону перелік посад, які не можуть бути заміщені іноземцями чи особами без громадянства, затверджується Міністерством оборони України, Міністерством внутрішніх справ України. Норма є відсильною, а саме до Наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Переліку посад осіб рядового, сержантського і старшинського складу, які не можуть бути заміщені іноземцями та особами без громадянства» № 398 від 18.06.2024 року. Загалом у Наказі зазначено про 341 посаду та зроблено таку примітку: «За різними спеціальностями, не можуть бути заміщені іноземцями та особами без громадянства:

усі посади рядового, сержантського і старшинського складу військової служби за контрактом органів управління (військових частин) Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, науково-дослідних установах Збройних Сил України, наукових підрозділах вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України) та баз, складів і арсеналів зберігання боєзапасу;

посади, які передбачають допуск до державної таємниці.» [5].

3. Наявність судимості

Частина 2 статті 21-1 Закону встановлює, що на військову службу за контрактом приймаються раніше не судимі іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах і відповідають певним вимогам проходження військової служби. Водночас для громадян України такої вимоги немає. Ба більше Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» передбачає алгоритм, умови та винятки для звільнення осіб від відбування покарання та проходження ними військової служби [6].

4. Наявність випробування у положеннях контракту

Так, частина 1 статті 21-2 Закону закріплює, що у контракті про проходження військової служби іноземців та осіб без громадянства встановлюється випробування строком два місяці.

Відповідно до даних, наданих підполковником Костянтином Мілевським у інтерв'ю "Еспресо.Захід", станом на 5 грудня 2024 року щомісяця до лав ЗСУ відбирали від 400 до 600 громадян інших країн [7]. За даними екскомандира

роти батальйону "Айдар" Євгена Дикого, станом на 10 грудня 2024 року загалом за Україну воювало приблизно 2 тис. іноземців [8].

Повертаючись до визначення поняття варто навести виначення, яке надає О.В. Ленда: «військовослужбовцем є особа, котра проходить військову службу, що виступає державною службою особливого характеру, в одному з українських військових формувань, створеному відповідно до чинного законодавства України з метою оборони держави, спрямовуючи свою професійну діяльність на виконання завдань/функцій, що покладені на таку службу Конституцією України та законами України. Військовослужбовець має відповідне правове становище/правовий статус, що становить суть військово-службових правовідносин» [9, с. 75].

І.Ф. Корж визначає військовослужбовця через наявність у останньому таких визначальних ознак:

1. це фізична особа, здебільшого повнолітня; молодшими вісімнадцяти років можуть бути курсанти вищих військових навчальних закладів, вищих навчальних закладів, котрі у своєму складі мають військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки;
2. особа, яка володіє державною/українською мовою;
3. особа, яка відповідає медичним вимогам, що встановлені державою;
4. особа, яка відповідає законодавчим вимогам щодо військової служби та вимогам, що постають перед нею у період її проходження;
5. особа, яка пройшла допризовну підготовку/підготовку з військово-технічних спеціальностей;
6. особа, яка займає у встановленому законом порядку військову посаду та виконує визначені завдання, що обумовлені цією посадою;
7. особа, яка має відповідне військове звання, що присвоюється відповідно до займаної посади;

8. особа, яка володіє зовнішніми ознаками військовослужбовця: військовою формою і знаками розрізнення, що розробляються Міністерством оборони України, іншими військовими формуваннями й затверджуються урядом України;
9. особа, яка за наявності українського громадянства особисто складає військову присягу на вірність народові України та скріплює її особистим підписом [10, с. 25-26].

З думкою І.Ф. Коржа щодо володіння державною мовою я не можу цілковито погодитись. Військовослужбовець, особливо іноземець, може не володіти українською мовою, зокрема перший період проходження служби, але, на мою думку, це не є перепорою у виконанні завдань у межах служби.

Також мене зацікавила теза про військову присягу, і я вирішила більш детально розглянути це питання. Станом на момент написання паном Коржем праці «Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення» присяги або будь – якого іншого аналогу цієї інституції для іноземців та осіб без громадянства дійсно не існувало. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» від 06 жовтня 2015 року були внесені зміни до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженому Законом України "Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України". Цими змінами Статут було доповнено зобов'язанням іноземця та особи без громадянства такого змісту:

«Я, (прізвище, ім'я), вступаю на військову службу до Збройних Сил України і зобов'язуюся захищати Українську державу, її незалежність та територіальну цілісність.

Я буду сумлінно і чесно виконувати обов'язки військової служби, накази командирів, неухильно додержуватися Конституції України і законів України, зберігати військову таємницю, а під час виконання завдань і наказів в умовах

воєнного стану або бойових чи воєнних дій - діяти відповідно до загально визнаних принципів та норм міжнародного гуманітарного права.» [11].

Отже, законодавець не встановлює цензу громадянства на проходження військової служби, а іноземці та особи без громадянства, які проходять військову службу, є військовослужбовцями. У той самий час встановлені певні обмеження проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства.

1.2. Правовий статус військовослужбовців в Україні

Для визначення правового статусу військовослужбовця спершу пропоную розглянути саме поняття «правовий статус», яке нерідко є предметом наукових дискусій.

П.М. Рабінович визначає правовий статус особи як комплекс її суб'єктивних юридичних прав та юридичних обов'язків. Також науковець виділяє загальний, спеціальний та індивідуальний статус. Так загальний юридичний статус складається з конституційних прав та обов'язків документа, що характеризує рівні можливості та вихідні позиції громадян певної держави. Звісно з глобалізацією прав людини надмірне акцентування уваги саме на правах громадянина в межах певної держави не є надто доречним. Спеціальний юридичний статус окреслює своєрідні права і обов'язки певної групи населення (як от військовослужбовців), а індивідуальний статус – права та обов'язки окремої, персоніфікованої особи, які вона має на певний час [12, с. 84].

На мою думку, найдоцільніше правовий статус військовослужбовця визначається концепцією «Citizen in uniform», відповідно до якої військовослужбовці розглядаються як звичайні громадяни з такими самими конституційними правами, свободами та обов'язками, але і з певними обмеженнями, що присутні у зв'язку з специфікою роботи [13, с. 11]. Тобто спеціальний правовий статус військовослужбовця (як і будь – якої іншої

соціальної групи) базується на загальному статусі людини, на який потім накладаємо «військовий фільтр».

А. Колодій та А. Олійник у своєму навчальному посібнику висловили таку думку: структура правового статусу складається з таких елементів: статусні правові норми і правові відносини; суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки; громадянство; правові принципи і юридичні гарантії; законні інтереси; правосуб'єктність, юридична відповідальність [14, с. 149].

На думку В.Й. Пашинського до структури конституційно-правового статусу військовослужбовця як інтегрованого поняття, входять: а) правові норми, які визначають статус (мова йде про норми конституційного та військового законодавства); б) права, свободи і обов'язки; в) правосуб'єктність, включаючи дієздатність і правоздатність; г) правові принципи; д) громадянство; є) гарантії прав і свобод; ж) юридична відповідальність [15, с. 9].

Пашинський В.Й. у своїй дисертації запропонував таке визначення поняття «конституційно – правовий статус військовослужбовців»: - це юридично гарантоване їх становище у суспільстві, обумовлене сукупністю передбачених Конституцією України, загальним законодавством і спеціальним військовим законодавством прав, свобод і обов'язків, гарантій їх здійснення та відповідальності військовослужбовців [15, с. 9].

Окремі українські науковці стверджують, що військовослужбовці мають спеціальний правовий статус. Так В.Й. Пашинський у своїй дисертації посилається на думку І. Качана про те, що особливий правовий статус військовослужбовців має такі елементи: особливі права й обов'язки, які встановлюються спеціальними актами законодавства, а також військовими нормативними актами (наприклад, наказами, інструкціями); обмеження в свободі пересування та реалізації політичних прав (про що буде йти мова у розділі 2); залежність правового статусу від посади і військового звання; право на пільги; особливий порядок притягнення до адміністративної і матеріальної

відповідальності; виокремлення військовослужбовців як спеціального суб'єкту складу кримінальних злочинів [15, с. 32].

В.Й. Пашинський у своїй праці «Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні» посилається на думку В. Кириленка: «військовослужбовець є громадянином своєї держави, отже він має загальний правовий статус особи та громадянина, що включає в себе загальні права та обов'язки, які належать всім громадянам. Виконання військовослужбовцем специфічних службових обов'язків, пов'язаних з необхідністю неухильного виконання наказів у будь-яких умовах, у тому числі й з ризиком для здоров'я та життя, обумовлює наявність спеціального (особливого) правового статусу – а саме загальних, посадових та спеціальних прав та обов'язків військовослужбовців, які доповнюють та конкретизують загальні права та обов'язки особи. Останні не повинні перешкоджати виконанню військовослужбовцям службових обов'язків, тобто вони повинні "суміщатися" з інтересами Збройних Сил чи іншого військового формування, де проходить службу військовослужбовець.» [15, с. 32].

Однак, не варто забувати про те, що кожен окремий військовослужбовець у першу чергу є людиною, а не тільки членом певної соціальної групи, що зумовлює розгляд правового статусу військовослужбовця не тільки крізь призму спеціального правового статусу, але й крізь призму загального правового статусу. Звісно це ускладнює справедливе та ефективне нормативно – правове регулювання та ставить перед законодавцем вимогу дотримання балансу та пропорційності обмежень.

З урахуванням того, що конституційний статус поєднує конституційні права, свободи, обов'язки і гарантії їх здійснення, що є закріпленими у Основному законі, такий статус є основою для всіх інших статусів. Відповідно конституційний статус особи має бути стабільним, що залежить від того, наскільки встановлені норми відповідають реальним суспільним відносинам (що

також є одним з критеріїв ефективності); наскільки жорстким є порядок прийняття, скасування відповідних норм і внесення в них змін.

У свою чергу спеціальний статус хоч і базується на загальному статусі, але доповнює або обмежує його, маючи при цьому доволі динамічний характер. На мою думку, такий динамічний характер зумовлений швидким розвитком правовідносин, що є ніби на рівень нижчими ніж ті, що базуються на Основному законі. Якщо розглядати динаміку спеціального правового статусу саме військовослужбовців як певної соціальної групи, то звісно це обумовлено змінами суспільної думки, ситуацією на фронті, у внутрішній та міжнародній політиці, застарілості наявного правового регулювання тощо.

Нормативно—правове регулювання правового статусу військовослужбовця складається з Конституції України як Основного закону, Законів України, актів міжнародного права та підзаконних нормативних актів. Незалежно від рівня нормативного акту кожен із них є виявом визнання держави як інституції у особі законодавця та суспільства певних особливостей правового статусу військовослужбовців, а, отже, закріплення пільг, привілеїв, компенсацій, певних обмежень у реалізації тих чи інших прав, засобів юридичного та індивідуального захисту тощо.

Відповідно до статті 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [16]. За результатами аналізу положень Конституції України можна зробити висновок, що у останній відсутній поділ громадян за їх професійною належністю. Однак, у процесі реалізації закріплених Конституцією прав та свобод каталізується те, що не всі громадяни є однаково рівними у реалізації цих прав та свобод, зокрема військовослужбовці, чий права та свободи визначаються з урахуванням можливостей їх реалізації в умовах проходження служби. Особливо це загострюється в умовах воєнного стану та збройної агресії.

У той самий час Конституція України у статті 17 визначає гарантії та основи соціального захисту військовослужбовців: Держава забезпечує

соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На рівні законів правовий статус військовослужбовців регулюється такими нормативними актами: Закон України «Про Збройні Сили України», Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закон України «Про службу безпеки України», Закон України «Про державну прикордонну службу України», Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», Закон України «Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист» та інші.

Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

У тій чи іншій мірі основні міжнародно - правові акти, що регулюють права та свободи людини і громадянина, також окреслюють правовий статус військовослужбовця, здебільшого через введення обмежень. Наприклад, у частині 1 статті 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права визначено, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити: а) право кожної людини створювати для здійснення і захисту своїх економічних та соціальних інтересів професійні спілки і вступати до них на свій вибір при єдиній умові додержання правил відповідної організації [17]. Користування зазначеним правом не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших; б) право професійних спілок утворювати національні федерації чи конфедерації і право цих останніх засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватися до них; с) право

професійних спілок функціонувати безперешкодно без будь-яких обмежень, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших; d) право на страйки при умові його здійснення відповідно до законів кожної країни.

Водночас частина 2 цієї статті встановлює можливість запровадження законних обмежень користування цими правами для осіб, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністрації держави.

Також варто звернути увагу на міжнародно-правові акти, які регулюють правовий статус військовослужбовців в період ведення бойових дій, серед яких Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючій армії, Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі, Женевська конвенція про поводження з військовополоненим, Римський статут міжнародного кримінального суду.

Як вже було зазначено вище, правовими нормами, що визначають конституційно – правовий статус військовослужбовця є Конституція України, а також Закони України, що конкретизують та деталізують статус.

Як зазначає В.Й. Пашинський ядром, основою конституційно-правового статусу виступають права і свободи, які реалізуються через правовідносини [15, с. 70]. З цією думкою неможливо не погодитись. Як правило у контексті саме конституційно – правового статусу мова йде про правовідносини між військовослужбовцем як представником певної соціальної групи та державою як інституцією. Саме держава законодавчо закріплює права та свободи, надає гарантії їх дотримання та встановлює справедливу, пропорційну мрію відповідальності. Взаємовідносини між військовослужбовцями, наприклад, також регулюються Законами України, а не лише підзаконними нормативними правовими актами, але все ж таки ці правовідносини не належать до структури саме конституційно – правового статусу. Що ж щодо правовідносин військовослужбовця та суспільства (фактично частини та цілого), то у межах цих

правовідносин військовослужбовці мають право на повагу, тощо, мають певні обов'язки, але все це є категоріями радше внутрішнього імперативу обох учасників правовідносин. На мою думку, доцільніше говорити про взаємодію суспільства та ветеранів, адже останні, наприклад, мають право на працю та певні пільги щодо працевлаштування, а на представників суспільства як потенційних роботодавців потенційно у подальшому може бути покладений обов'язок наймати відповідну кількість ветеранів пропорційному загальному штату співробітнику (можливо з податковим заохочуванням, тощо).

Варто вказати, що на державу покладається обов'язок з правового та соціального захисту військовослужбовців. Правовий захист спрямований на закріплення в законодавчих актах України прав та свобод військовослужбовців, їхніх обов'язків та відповідальності, соціальних пільг і гарантій, а також правовий механізм їх реалізації. У свою чергу соціальний захист спрямований на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їхньої службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

Автори посібника зазначають, що військова професія відходить від інституційного формату до формату, схожого на професійний формат інших професій у суспільстві. Все частіше військова професія стає "просто ще однією роботою", яка визначається фінансовими стимулами, гарантіями зайнятості та привабливими умовами праці, замість того, щоб бути унікальним інститутом, заснованим на країні, обов'язку і честі [13, с. 23]. Я не можу погодитись з цією тезою і вважаю її прийнятною лише для тих держав, які є убезпеченими від збройної агресії, хоча з досвідом проведення двох світових війн і ця думка є утопічною. Я згодна з тим, що ця інституція має «цивілістичну» тенденцію, однак, цілковите зрівняння в правах військовослужбовця та перечної особи є неможливим, зокрема з мотивів, викладених у Рішенні Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року N 5-рп/2002 [18].

Щодо гарантії прав та свобод як елементу конституційно – правового статусу військовослужбовця, то варто зазначити про Рішення Конституційного Суду України від 17 березня 2004 року №7-рп/2004 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч.3,4 ст.59 Закону України «Про державний бюджет України на 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів). У Рішенні Суд сформулював таку правову позицію: громадяни України, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі у військових формуваннях та правоохоронних органах держави, забезпечуючи суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку, а саме у Збройних Силах України, Службі безпеки України, міліції, прокуратури та інших потребують додаткових гарантій соціального захисту [19]. У мотивувальній частині Суд посилається на Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року N 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій: необхідність додаткових гарантій соціальної захищеності цієї категорії громадян як під час проходження служби, так і після її закінчення зумовлена насамперед тим, що служба в Збройних Силах України, інших військових формуваннях та правоохоронних органах держави пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, підвищеними вимогами до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей [18].

Зокрема Суд вказав, що комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, зумовлений не їх непрацездатністю або відсутністю достатніх засобів для існування, а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум. Тобто соціальні гарантії військовослужбовців та працівників правоохоронних органів випливають з характеру покладених

на них службових обов'язків у зв'язку з виконанням ними державних функцій [19].

Належний конституційно – правовий статус військовослужбовця безпосередньо впливає на морально – психологічний стан особового складу, його готовність до ведення активних бойових дій, відсічі ворога тощо (що є актуально наразі), а також на престиж військової служби, настрої суспільства щодо неї, а також на побічні процеси, як, наприклад, мобілізацію. Це підкріплюється і тим, що держава може очікувати і вправі вимагати від військовослужбовців ефективного виконання ними своїх обов'язків лише за умов гарантування наданих їм прав і свобод.

***

Отже, чинне законодавство не передбачає єдиної уніфікованої диспозиції поняття «військовослужбовець», визначаючи коло осіб як тих, хто проходить військову службу. Так, науковці у своїх працях намагаються надати універсальне визначення цьому поняттю, звісно виходячи з тих чи інших ознак. На мою думку, виокремлення віку, відповідності медичним вимогам, наявність військового звання або відповідність особою законодавчим вимогам щодо військової служби та вимогам, що постають перед нею у період її проходження не є складовими дефініції, саме тим, що визначально вирізняє поняття військовослужбовця. Так, вік, відповідності медичним вимогам є умовами, встановленими для бажаючих до проходження військової служби; військове звання є результатом зарахування на проходження військової служби, а дотримання особою законодавчих вимог щодо військової служби та вимогам – її прямим обов'язком під час проходження служби. Ознаки є змінними, однак, одне є сталим – військова служба як державна служба особливого характеру. Саме тому, я вважаю, що визначення військовослужбовця може бути доволі лаконічним: особа, котра проходить військову службу в одному з українських військових формувань, створеному відповідно до чинного законодавства України. Зокрема законодавством

дозволено проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства з встановленням певних обмежень.

Кожен військовослужбовець одночасно виступає трьох різних ролях, що напряму корелюється з видами правового статусу. Так майже кожен військовослужбовець є громадянином, що свідчить про конституційно правовий статус. Якщо військовослужбовцем є іноземець або особа без громадянства, то це зовсім не свідчить про відсутність у цьому випадку конституційно правового статусу, адже наразі йде тенденція до глобалізації прав людини утвердження саме прав людини, а не громадянина. Звісно відбувається певне обмеження у правах, про що йшлося вище. Військовослужбовець як член соціальної групи має спеціальний або родовий правовий статус, і як окрема особистість - індивідуальний правовий статус. Так, правовий статус військовослужбовця має загальну (основну, конституційну) частину та військово-службову (спеціальну, родову), що є взаємопов'язаними між собою.

Правовий статус військовослужбовців регулюється Конституцією України, Законами України, міжнародними нормативними актами та підзаконними нормативними актами. Законодавство закріплює права та свободи військовослужбовця, які є базою для правового статусу останнього, обов'язки та відповідальність, пільги, привілеї, компенсації, гарантій, механізми реалізації всього перерахованого та певні обмеження у ній, адже права та свободи, межі їх реалізації визначаються з урахуванням можливостей їх реалізації в умовах проходження служби у військових формуваннях, особливо в умовах воєнного стану. Водночас необхідність додаткових гарантій соціальної захищеності зумовлена насамперед тим, що служба в Збройних Силах України, інших військових формуваннях та правоохоронних органах держави пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, підвищеними вимогами до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей [18].

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕЯКИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Пані Мирослава Антонович у праці «Еволюція поняття прав людини та проблеми їх класифікації» зазначає, що сучасна теорія прав людини, на відміну від теорії природних прав, на думку багатьох науковців, передбачає розуміння прав людини як низки специфічних захистів від уряду, якими є свобода слова, релігії, заборона рабства, обмеження на переслідування та покарання злочинців, належна процедура, рівність перед законом, а також невтручання у приватні справи, в тому числі у використання приватної власності [20, с. 4].

У підручнику загальної теорії права за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора М.І. Козюбри надано таку дефініцію: «права людини — це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домогтися особа від держави і суспільства, в яких вона живе, та забезпечення яких реальне в умовах досягнутого людством прогресу» [21, с. 52].

Так Мирослава Антонович посилається на думку П. Рабіновича, який за критерієм характеру потреб людини, які забезпечуються відповідними правами, виокремлює фізичні права (життєві, вітальні чи соматичні), особистісні права, культурні права. Здійснення фізичних прав задовольняє найважливіші, базові, визначальні потреби людини у забезпеченні її біологічного, «тілесного» існування, виживання, безпечного психофізичного розвитку. Здійснення особистісних прав задовольняє потреби людини у формуванні, безпечному функціонуванні й розвитку її як особистості, тобто носія тих або інших духовно-моральних індивідуальних властивостей. А здійснення культурних права задовольняє потреби людини у доступі до культурних надбань свого народу та інших народів (зокрема, у здобутті знань), у її самореалізації шляхом створення нею різноманітних цінностей культури. Окрім зазначених вище прав людини П. Рабінович вказує на існування економічних та політичних прав людини [20, с. 5].

Зрештою серед науковці є позиція щодо виокремлення 4 поколінь прав людини: права першого покоління (громадянські та політичні права), права другого покоління (економічні, соціальні та культурні права), права третього покоління (права певних історичних спільнот людей, а також екологічні права) та права четвертого покоління.

У цьому розділі мною будуть проаналізовані деякі права військовослужбовців, які будуть охоплювати усі 4 покоління прав людини. Варто зазначити, що Конституція України не виокремлює військовослужбовців як особливу категорію населення у контексті реалізації прав та свобод, що закріплені у Основному Законі.

Відповідно до статті 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Конституція України не виокремлює військовослужбовців як окрему соціальну групу з особливим правовим статусом.

Згідно з статтею 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Звісно з урахуванням положень Основного Закону та запровадження воєнного стану права військовослужбовців обмежуються, але навіть у мирний час військовослужбовці не вправі реалізовувати певні конституційні права у тому самому обсязі, що інші члени суспільства.

Варто зазначити про доктрину «громадян у формі», яку започаткував голова Верховного Суду Сполучених Штатів Ерлом Ворреном. Його підхід полягав у тому, що «наших громадян у формі не можна позбавити основних прав лише тому, що вони скинули свій цивільний одяг».

2.1 Право військовослужбовців на життя

Відповідно до статті 3 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність [22].

Згідно з частиною 1 статті 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя [23]. Відповідно до статті 27 Конституції України кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини.

Зокрема стаття 3 Конституції України встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Право на життя є одним з фундаментальних прав людини, попри те, що це право не є абсолютним. Право на життя за змістом означає не лише фізичне існування людини як біологічного організму, а і гідне існування людини як члена суспільства, індивіда тощо. Цілком логічно, що це право нерозривно пов'язане з правом на повагу до гідності людини, з громадянськими та соціальними правами, такими як право на охорону здоров'я, право обирати та бути обраним, право на освіту, право на участь у управлінні державними справами, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

З аналізу норм Конституції можемо стверджувати, що за змістом право на життя передбачає не лише заборону свавільного позбавлення людини життя з боку як третіх осіб, так і держави (її представників) (ба більше смертна кара як законодавчо закріплена можливість правомірного позбавлення людини життя в Україні також є забороненою), але і позитивний обов'язок держави вживати заходів для захисту життя людини.

Для того аби розглянути позитивні зобов'язання держави пропоную звернутись до посібнику зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини, підготовленому Секретаріатом Суду. У посібнику вказано, що стаття 2 конвенції містить 2 матеріальні зобов'язання: загальне зобов'язання захистити право на життя за допомогою закону і заборону умисного заподіяння смерті, обмежене вичерпним переліком винятків [24, с.6]. Саме така позиція була висловлена судом у справі «Босо проти Італії» [25]. У справі «Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» суд визначив, що стаття 2 містить і процесуальне зобов'язання – здійснити ефективне розслідування заяв про порушення матеріального аспекту статі 2 [26].

У справі «Центр правових ресурсі» від імені Валентини Кампеану проти Румунії» суд визначив обсяг позитивних зобов'язань держави, вказавши, що зобов'язання вживати необхідних заходів для захисту життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією, застосовується у рамках будь-якої діяльності, незалежно від того, чи є вона публічною, якщо вона може стосуватись права на життя [24, с. 9]. У посібнику також наводиться не вичерпний перелік, на мою думку, з першого погляду не надто очевидних сфер нашого життя, у яких держава має позитивні зобов'язання вживати заходів для захисту життя людини. Ось деякі з них: небезпечна діяльність, зокрема, техногенні чи екологічні катастрофи («Онер'їлдіз проти Туреччини» (Önerüldiz v. Turkey), нещасні випадки на борту судна («Лере та інші проти Франції» (Leray and Others v. France) або у поїзді («Календер проти Туреччини» (Kalender v. Turkey), на будівництві («Перейра Енрікес проти Люксембургу» (Pereira Henriques v. Luxembourg), на ігровому майданчику («Коческі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Koceski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), безпека дорожнього руху («Райковська проти Польщі» (Rajkowska v. Poland), служби невідкладної допомоги («Фурдік проти Словаччини» (Furdík v. Slovakia), якщо Держава не здійснює належної охорони території, замінованої військовими («Паша та Еркан Ерол проти Туреччини» (Paşa and Erkan Erol v. Turkey), або ж

території, на якій проводились обстріли, і залишались боєприпаси, що не вибухнули («Орук проти Туреччини» (Oruk v. Turkey), 2014), або ж якщо Держава не вживає негайних дій у випадку зникнення осіб за обставин, що становлять загрозу для життя («Османоглу проти Туреччини» (Osmanoğlu v. Turkey), операції з порятунку мігрантів, які тонули, намагаючись перетнути кордон морем («Сафі та інші проти Греції» (Safi and Others v. Greece), 2022) або річкою («Алховеїш проти Угорщини» (Alhowais v. Hungary), 2023) [24, с. 9].

Процесуальні позитивні зобов'язання держави перш за все полягають у запровадженні ефективного та конкретного кримінального законодавства, яке має на меті встановити санкцію за умисне позбавлення людини життя або вчинення замаху, або завдання потенційно смертельних тілесних ушкоджень, запровадити належне кримінальне переслідування, взаємодію органів держави під час останнього та справедливий судовий розгляд. Звісно закони не мають бути декларативними, і не останню роль відіграє дотримання та реалізація положень законодавства. Так розслідування має бути прозорим незалежно від того, чи ймовірно відповідальними є представники держави чи приватні особи, а покарання має бути невідворотнім.

Військовослужбовець у першу чергу є людиною, чий життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. З огляду на підвищений ризик для життя та здоров'я військовослужбовців держава має здійснювати належне законодавче регулювання, яке було б актуальне саме для наявних правовідносин, вживати превентивних заходів, спрямованих на захист цієї категорії суспільства. Варто також розрізняти обставини у яких перебувають військовослужбовці. Наприклад, одні з них можуть проходити службу у військовій частині, інші ж можуть перебувати безпосередньо у зоні проведення бойових дій. І цілком логічно постає питання: яким чином держава може забезпечити належний захист права на життя військовослужбовця. Перше, що приходить на думку це призначення кваліфікованих командирів, чий орієнтиром є життя

військовослужбовців, які перебувають під їхнім командуванням. Це є надзвичайно важливим, адже саме командири є дотичними до речового забезпечення, до розробки та реалізації воєнних операцій тощо. Надалі варто говорити про якісне та фахове навчання військовослужбовців, їхню військову підготовку, яку також має забезпечити держава і вже під час проходження служби безпосередньо у зоні проведення бойових дій держава має забезпечити військовослужбовців зброєю тощо.

Зокрема, держава має здійснювати ефективне розслідування щодо випадків позбавлення або спроби позбавлення життя військовослужбовців як у військовій частині, так і у зоні проведення бойових дій. Наприклад, у справі «Картер проти Росії» (*Carter v. Russia*) суд визнав порушення статті 2 Конвенції. Справа стосувалась обставин смерті військовослужбовця під час проходження військової служби, судом було розглянуто те чи виконала держава обов'язок з захисту життя військовослужбовця та чи було проведено ефективне розслідування, особливо у контексті того, що тільки органи державної влади могли точно встановити хронологію подій та зібрати докази [27].

У справі «Мосендз проти України» (*Mosendz v. Ukraine*) суд визнав порушення статті 2 Конвенції щодо позитивних зобов'язань держав захистити життя військовослужбовця та провести ефективне розслідування. Суд вказав, що держава є відповідальною за смерть сина заявниці, оскільки саме жорстоке поводження вищестоящих військовослужбовців стало причиною його самогубства, а не обставини його життя, які були непов'язані з реаліями його перебування в армії [28]. Змістовно пов'язаною є справа «Ябансу та інші проти Туреччини» (*Yabansu and Others v. Turkey*), у якій суд визначив зобов'язання держави вжити практичних превентивних заходів, спрямованих на захист однієї чи багатьох осіб, яких заздалегідь можна було визначити як потенційні мішені для заповідання смерті, а саме на захист призовника під час проходження ним військової служби [29].

Так у справі «Дімаксян проти Вірменії» (Dimakhsyan v. Armenia) предметом судового розгляду стали дії держави, внаслідок загибелі сина заявника під час проходження військової служби внаслідок випадкового пострілу, здійсненого іншим призовником. Суд у діях держави визнав порушення статті 2 Європейської конвенції з прав людини, а саме у частині здійснення превентивних заходів щодо захисту життя щодо дотримання призовниками правил поведження зі зброєю, неналежної організації надання екстреної медичної допомоги, відсутності здійснення ефективного розслідування [30].

2.2. Виборчі права військовослужбовців

Стаття 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначає, що справжні періодичні вибори, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні забезпечують свободу волевиявлення виборців. Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право на участь у виборах. У статті 38 Конституції України вказано, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це положення Основного Закону законодавчо закріплює суб'єктивні виборчі права, що належать до основних політичних прав людини. Власне беручи до уваги природу суб'єктивного права, варто зазначити, що носій такого права не має обов'язку реалізувати суб'єктивне право та не може бути примушеним до цього. Суб'єктивне право реалізовується з власної волі носія, і такої можливості реалізувати або не реалізувати суб'єктивне, у цьому випадку виборче право, носій права не може бути позбавлений.

Відповідно до правової доктрини виборче право поділяється на активне та пасивне виборче право. Як зазначає пан Ключковський у монографії «Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої

реалізації в Україні» реальний зміст активного виборчого права відображається терміном «право голосу»; це право виборця подати свій голос (право голосувати) на виборах. Автор не погоджується з трактуванням активного виборчого права як «права обирати» з огляду на таке. По – перше, існування правового інституту повторних виборів передбачає можливість нерезультативних виборів, тобто виборів, які відбулися, однак за їх підсумками ніхто не обраний. Однак на таких виборах активне виборче право було реалізоване громадянами, які взяли участь у голосуванні, проте нікого не обрали. По – друге, за будь-якої виборчої системи завжди існує певна кількість «втрачених» голосів, тобто голосів, які не впливають на обрання. Особливо яскраво це можна ідентифікувати під час аналізу мажоритарної виборчої системи [31, с. 158 - 159].

Відповідно до ч. 7 ст. 7 Виборчого кодексу України військовослужбовці строкової служби не належать до жодної територіальної громади, та не мають права голосу на *місцевих* виборах [32]. Згідно з ч. 5 ст. 14 Виборчого кодексу України для забезпечення умов для вільного волевиявлення військовослужбовцям строкової служби в день виборів надається відпустка для участі в голосуванні не менш як на чотири години протягом часу голосування. Таким чином військовослужбовці строкової служби можуть реалізувати своє виборче право під час проведення виборів народних депутатів України та Президента України, щодо місцевих виборів – їхнє право на участь у цьому виді виборів є обмеженим.

В умовах воєнного стану відповідно до статті 64 Конституції України виборче право може бути обмеженим, пряма заборона на проведення всіх видів виборів міститься у ч.1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Однак, пропоную проаналізувати яким чином військовослужбовці могли реалізувати активне виборче право під час проведення бойових дій у зоні АТО/ООС. Під час проведення позачергових виборів до Верховної ради України Центральна виборча комісія прийняла рішення не створювати спеціальних виборчих дільниць. Командуванням ООС було організовано «подачу до

Державного реєстру виборців заяв військовослужбовців для тимчасової зміни місця голосування». Саме голосування здійснювалось почергово з метою «надати кожному військовослужбовцю реалізувати своє право голосу з одночасним збереженням рівня бойової готовності та виконанням поставлених завдань». Також як стверджує видання бійці побоювались, що «серед членів місцевих дільничних комісій на Донеччині та Луганщині можуть бути прихильники «руського миру», які можуть передати персональні (паспортні) дані українських вояків супротивникові» [34].

У той час як під час проведення виборів президента України за поданням Міністерства Оборони України було створено 79 спеціалізованих виборчих дільниць, зокрема 14 дільниць у Луганській області та 65 – у Донецькій [35]. На мій погляд, порядок реалізації суб'єктивного активного виборчого права військовослужбовцями має бути спрощеним та законодавчо уніфікованим. Виборчий кодекс України був прийнятий 19 грудня 2019 року, на той час вже 4,5 роки тривала збройна агресія РФ на Сході України. Я вважаю, що вже тоді була явною необхідність законодавчого регулювання проведення виборів в зоні АТО/ООС.

Юрій Ключковський у вище зазначені монографії стверджує, що характеризувати пасивне виборче право як «право бути обраним» є не надто коректно, адже кандидат «може», а не «має право» бути обраним [31, с. 161]. Також варто погодитись з думкою В. Шаповала, який ідентифікує «невдалим формулювання щодо “права бути обраним”, адже у виборців відсутній обов'язок обирати конкретну особу, яка балотується. Точніше було б говорити про право обиратися, тобто балотуватися на виборах» [31, с. 161].

Пасивне виборче право корелює з правом людини на вступ у політичну організацію. Згідно з чинним законодавством України право військовослужбовців на вступ у політичну організацію є доволі обмеженим. Так відповідно до статті 6 Закону України «Про політичні партії в Україні» членами

політичних партій не можуть бути військовослужбовці [36]. Аналогічне положення міститься і у статті 5 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [37]. Однак, наявність даних положення прямо не означає заборону військовослужбовцям висуватись на участь у виборах. Так у ч.5 статті 154 Виборчого кодексу України вказано, що партія може висунути кандидатом у депутати особу, яка є членом цієї партії, або безпартійну особу, яка відповідно до статті 134 цього Кодексу має право бути обраною депутатом. Більше того п. 5 ч. 2 ст. 134 вказує на те, що проживання в Україні також означає перебування у складі формування Збройних Сил України, дислокованого за межами України. Аналогічна ситуація з розумінням проживання на території України в аспекті вимог до кандидата на пост Президента України.

2.3. Право військовослужбовців на свободу об'єднання

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [38]. У рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України "Про молодіжні та дитячі громадські організації" (справа про молодіжні організації) від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001 вказано, що свобода об'єднання означає, зокрема, правову і фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них [39].

Право на свободу об'єднань розповсюджується, зокрема, і на профспілки. У свою чергу профспілки є колективними органами, що представляють спільні трудові інтереси певної групи населення. Для ефективності роботи будь – якої профспілки необхідно чітко визначати на якому рівні вирішення того чи іншого питання є найефективнішим. Наприклад, профспілка може представляти інтереси військовослужбовців на рівні підрозділу, військової частини тощо, а також бути посередником під час взаємодію безпосередньо з міністерством оборони. Відповідно до чинного законодавства України військові мають право на свободу об'єднань, однак, їхнє право на вступ до профспілок є обмеженим. Так в Україні діє Професійна спілка працівників Збройних Сил України, яка є складовою профспілкового руху України, однак, військові не є працівниками Збройних Сил України, такими особами, які уклали трудовий договір із Збройними Силами України [40]. Відповідно до статті 3 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», яка визначає сферу дії Закону, особливості застосування цього Закону у Збройних Силах України (для військовослужбовців) встановлюються відповідними законами [41]. Стаття 17 Закону України «Про Збройні Сили України» вказує, що військовослужбовці зупиняють членство у політичних партіях та професійних спілках на період військової служби. У той самий час згідно з ч. 2 цієї статті військовослужбовці можуть бути членами громадських організацій, за винятком організацій, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Збройних Сил України, і можуть брати участь в їх роботі у вільний від обов'язків військової служби час [42].

Цікавою є думка Комітета міністрів, який є прихильником цієї позиції, що всі громадяни, в тому числі військовослужбовці, мають однакові політичні права [43]. Він зауважив, що обмеження права на свободу об'єднань і ведення колективних переговорів має регулярно переглядатись на предмет доцільності та обґрунтованості. На мою думку, право на свободу об'єднань для військовослужбовців є складною та багатогранною категорією. З одного боку мені імпонує думка про те, що всі громадяни, в тому числі військовослужбовці,

мають однакові політичні права. Моя мотивація є такою: неможливо заборонити реалізацію політичних прав особам, що відстоюють незалежність, суверенітет та загалом факт існування держави, громадянами якої вони є. З іншого боку маємо чітко враховувати політичну ситуацію в кожній окремій країні. Так в Україні я бачу можливість реалізації права на свободу об'єднань військовослужбовцями, однак з певними обмеженнями. Ці обмеження можна закріпити у Стратегії національної безпеки України шляхом конкретизації п. 60 Стратегії. Звісно, перегляд таких обмежень є можливим лише після припинення воєнного стану, стабілізації безпекової (внутрішньої та зовнішньої) ситуації в країні [44]. До цих обставин я не включаю відсутність зовнішніх збройних загроз, адже варто чітко розуміти, що така ситуація є утопічною, а військовослужбовці потребуватимуть реалізації цього права навіть в контексті протидії зловживань керівництва тощо.

Такі обмеження перш за все пов'язані з статусом військовослужбовця у суспільстві та його ролі у функціонуванні та безпеці держави. Такі обмеження мають на меті провадження чіткого нейтралітету військовослужбовця (політичного, зокрема, але не виключно), підтримування належної дисципліни та безперервності служби [43, с. 54]. Однак, все ж таки існують країни, в яких військовослужбовці вільно можуть утворювати та вступати до профспілкових організацій. Варто зазначити, що виокремлюють два основні обмеження щодо функціонування профспілкового органу: члени представницького органу та реалізація права на страйк. По – перше, представницький орган обмежується членами збройних сил і не пов'язаний з цивільними профспілками. Мета цього положення є очевидною – уникання та вчинення превентивних заходів щодо появи будь-якого зовнішнього впливу, відповідно підтримка нейтралітету військовослужбовців. По – друге, не дозволяються страйки або інші форми протестів, які потенційно можуть призвести до порушення оперативної ефективності, нести загрозу національній безпеці країни [43, с. 54]. Відповідно до статті 44 Конституції України заборона страйку можлива лише на підставі закону. Стаття 17 Закону України «Про Збройні Сили України» визначає, що

організація військовослужбовцями та резервістами під час виконання ними обов'язків служби у військовому резерві страйків і участь в їх проведенні не допускаються.

2.4. Право військовослужбовців на мирні зібрання

Частина 1 статті 39 Конституції України гарантує громадянам право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Відповідно до частини 1 статті 20 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.

У рішення у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 Конституційного Суду України визначив наступне: «Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо.... Право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації може бути реалізоване за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування.» [45].

Стаття 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначає, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів [46].

Згідно з частиною 2 цієї статті здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Конституція України та відповідні Закони України не встановлюють заборону на участь військовослужбовців у зборах, мітингах, походах чи демонстраціях (далі – мирні зібрання). Однак, на мою думку, до дискусії постає ряд питань. По – перше, чи варто військовослужбовцям відвідувати вище зазначені мирні зібрання у військовій формі, тим самим даючи знати про свій рід занять. Також можуть звернути увагу на шеврони, визначити належність військовослужбовця до тієї чи іншої військової одиниці і ототожнити позицію окремого військовослужбовця з офіційною позицією військової одиниці. По – друге, чи має значення спрямованість мирного зібрання? Наприклад, мітинг щодо законопроекту, сферою регулювання якого є безпосередньо інтереси військовослужбовців, пам'ятна хода родин загиблих чи мітинг проти забудови міста. Якщо ж мирне зібрання має явно політичний контекст та спрямування, символіку політичних партій та заклики, що прямо стосуються політичної партії, то чи може військовослужбовець брати у них участь? Адже варто згадати, що військовослужбовець має бути політично нейтральним та уникати зовнішніх впливів. А якщо діяльність партії є проросійською або такою, що хоч і не прямо, але спрямованою проти незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України? По – третє, чи може військовослужбовець бути активним учасником

мирного зібрання, ба навіть більше – організатором, збирати кошти, активно виступати з закликами? Чи навпаки бути пасивним учасником – спостерігачем?

У цьому контексті пропоную проаналізувати законодавство США, а саме Директиву Міністерства Оборони 1344.10. Відповідно до п. 4.1.1. військовослужбовець Збройних Сил, який перебуває на дійсній службі, може реєструватися, голосувати та висловлювати особисту думку щодо політичних кандидатів та питань, але не як представник Збройних Сил; відвідувати партійні та позапартійні політичні заходи зі збору коштів, збори, мітинги, дебати, з'їзди або заходи в якості глядача, якщо вони не у форменому одязі та якщо не можна обґрунтовано зробити висновок або створити видимість офіційного спонсорства, схвалення або підтримки. Згідно із п. 4.1.2. військовослужбовець Збройних Сил, який перебуває на дійсній службі, не може брати участь у партійних політичних заходах зі збору коштів, мітингах, з'їздах (у тому числі виголошувати промови під час них), управлінні кампаніями або дебатах, як від свого імені, так і від імені іншої особи, незважаючи на форму одягу, а також не маючи на увазі або не створюючи видимості офіційного спонсорства, схвалення або підтримки (участь включає більше, ніж просто присутність як глядача) [47].

Предметом розгляду у справі *United States v. Howe* (1967) були публічні висловлювання військовослужбовця під час участі у публічних мітингах з метою критики військових дій США у В'єтнамі. Варто зазначити, що такі дії були вчинені поза територією військової бази, у цивільному одязі. Однак, попри це суд визначив, що такі дії є такими, що завдають шкоди доброму порядку та дисципліні відповідно до Єдиного кодексу військової юстиції (UCMJ) [48]. На жаль, прочитати повний текст цього рішення мені не вдалося, тому я спробую самостійно порозмірковувати над тим чому було прийнято саме таке рішення. Перш за все такі дії військовослужбовців можуть бути сприйняті як відкрита критика та опозиція до дій держави, зокрема органів військового командування, що може мати наслідком підрив дисципліни та морального духу військовослужбовців і спричинити недовіру суспільства до дій та рішень

командування. По – друге, критика, здійснена поза територією військової бази та у цивільному одязі все ще критикою, що може вплинути на інших військовослужбовців та суспільство, як було зазначено вище. Тобто суд фактично визнав, що перебування на «цивільній території» та у цивільному одязі не знімає цієї «військової вуалі» та відповідальності.

Щодо реалізації цього права військовослужбовцями під час воєнного стану, то відповідно до ч. 2 ст.39 Конституції України обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону та лише в інтересах національної безпеки й громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Дане положення корелює з ч. 2 ст. 64 та положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зокрема п. 8 ст. 8. Проведення мирних зібрань під час воєнного стану може бути суттєво обмежене, зокрема заборона на проведення мирних зібрань була запроваджена у Київській, Кіровоградській, Тернопільській, Черкаській областях [49].

2.5. Право військовослужбовців на безпеку на робочому місці

Наразі існує дві найпоширеніші моделі врегулювання права військовослужбовця на безпеку на робочому місці: дія нормативного акту, який регулює умови праці, поширюється на військовослужбовців, або умови праці цієї категорії суб'єктів регулюються окремим нормативним актом, виданим профільний суб'єктом. Щодо першого шляху закріплення, то внаслідок поширення дії нормативного акту на військовослужбовців останнім гарантується той самий рівень безпеки праці, що і іншим фізичним особам, які, наприклад, працюють за трудовим договором на цивільних підприємствах. Другий варіант регулювання хоч і передбачає видання окремого нормативного акту, однак, не регулює суспільні відносини суттєво протилежними чином. Не рідко положення змістовно дублюються.

При аналізі Закону України «Про охорону праці» можна дійти висновку, що сфера дії цього Закону поширюється і на військовослужбовців [50]. З метою приведення нормативних актів Міністерства оборони України у відповідність до чинного законодавства України був виданий Наказ Міністерства оборони України № 663 від 08.12.2016 року «Про затвердження Положення про службу охорони праці у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України». Основними завданнями та функціями служби охорони праці військової частини є забезпечення функціонування ефективної системи управління охороною праці у військовій частині та сприяння удосконаленню діяльності у цьому напрямі кожного структурного підрозділу і кожного виконавця робіт, організація проведення профілактичних заходів для запобігання нещасним випадкам під час виконання робіт, контроль за дотриманням законодавства щодо охорони праці тощо [51]. Згідно з п. 1.2. Наказу Міністерства оборони України №20 від 28.01.1998 року «Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці у військових частинах, військових навчальних закладах, установах, організаціях та на підприємствах Міністерства оборони України» організація роботи з охорони праці здійснюється на основі пріоритету збереження життя і здоров'я працівників Збройних Сил України та військовослужбовців по відношенню до результатів виробничої діяльності [52].

Професійна діяльність військовослужбовця піддається низці ризиків, що на перший погляд не є достатньо очевидними для ідентифікації: природний ризик, техногенний ризик, екологічний ризик, побутовий ризик, соціально – політичний ризик. У свою чергу вищенаведені ризики можна класифікувати на три групи: внутрішні (стосуються функціонування військової одиниці), зовнішні та ті, що виникають у зв'язку з людським чинником. У повсякденній діяльності військовослужбовців можна виокремити наступні заходи безпеки: під час приведення військової одиниці (наприклад, підрозділу) до вищого ступеню бойової готовності, під час руху машини, пересування до призначеного району, під час поводження із зброєю на бойовій службі у варті, проведення тактичних

занять, метання бойових гранат, проведення бойових навчань на стрільбищі, при транспортуванні снарядів, під час експлуатації, обслуговування та ремонту військової техніки і озброєння тощо. Якщо аналізувати це право на предмет ефективної реалізації безпосередньо під час перебування військовослужбовця у зоні бойових дій, то чи можна взагалі говорити про можливість реалізації цього права, чи лише його декларативність?

2.6. Право військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу

Відповідно до статті 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Як зазначає Скалецька З.С. у своїй статті «Співвідношення права на охорону здоров'я та права на медичну допомогу» у системі прав людини одним із соціальних прав є право на охорону здоров'я. Це право тісно пов'язане з відповідальністю різних суб'єктів права берегти здоров'я населення. У статті авторка посилається на преambuлу Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я», відповідно до якої право на охорону здоров'я охоплює такі питання, як поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги та запровадження здорового способу життя, та на спроби законодавця визначити суб'єктів котрі сприяють реалізації права у галузі охорони здоров'я. Аналізуючи зміст відповідних статей Закону, науковиця приходить до висновку, що відбулося ототожнення права на охорону здоров'я та права на медичну

допомогу. У свою чергу у цьому підрозділі я спробую проаналізувати якомога ширший спектр прав військовослужбовців, зокрема право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу дописати інші аспекти може право на медичне страхування (чи можна зробити страхування обов'язковим) [53].

Право на охорону здоров'я як одне з найважливіших суб'єктивних прав закріплене як у Основному Законі, про що було зазначено вище, так і у низці міжнародних нормативних актів, зокрема, але не виключно, у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права. Це право визнається одним з невід'ємних і непорушних прав людини, про що також зазначено у преамбулі Основ законодавства України про охорону здоров'я.

Можна висловити таку позицію: саме право на охорону здоров'я гарантує фізичне існування людини, та є умовою забезпечення здійснення всіх інших прав людини.

У дисертації на тему «Конституційне право на охорону здоров'я у Україні та державах європейського союзу: порівняльно – правове дослідження» Назарко Юлія В'ячеславівна наводить думку про те, що право на охорону здоров'я є суб'єктивним правом особи, та з урахування цієї тези визначає елементи даного права [54]. Нижче буде наведений перелік зазначених у дисертації аспектів.

Першим елементом пані Назарко визначає можливість певної поведінки особи (право на власні дії), тобто «діяльність людини з реалізації нею відповідного права, яка полягає в активних діях, спрямованих на використання права на охорону здоров'я у медичних закладах, на роботі, у повсякденному житті». Держава забезпечує це право відповідною нормативно-правовою базою та створенням умов для реалізації цих норм.

Другий елемент за словами авторки має превентивне значення і полягає в тому, що наявність в особи цього права є свого роду запобіжником від можливих

порушень з боку інших суб'єктів. Оскільки в праві на охорону здоров'я відповідачем буде держава, медичні установи, лікарі та інші, які не змогли належним чином забезпечити це право, то сама можливість такого звернення фактично змушує державу створювати максимально ефективні внутрішні механізми захисту прав і свобод.

Третім елементом є право на звернення у зв'язку із порушенням. Право на звернення є універсальним інструментом, оскільки дає можливість особі відстоювати інші суб'єктивні права та інтереси.

Варто звернути увагу на те, як побудовані норми законодавства, що стосуються права на охорону здоров'я. У статтях зазначено, що таке право має «кожен», тобто законодавець не надав нормі персоніфікованого характеру, а також не встановив жодних обмежень. Таким чином держава взяла на себе обов'язок належним чином забезпечувати це право щодо кожної людини, яка перебуває під юрисдикцією держави. На мою думку, у свою чергу система заходів, які створює держава задля реалізації та забезпечення цього права різниться в залежності від категорії населення та ступеню ризику для життя та здоров'я, який є актуальним для відповідної групи суспільства. Щодо військовослужбовців, варто висунути тезу і про те, що право на охорону здоров'я безпосередньо корелює і з обов'язком військовослужбовця дотримуватись техніки безпеки. Зокрема забезпечення та реалізацію цього права військовослужбовця як і більшість інших варто розглядавати з урахуванням місцезнаходження військовослужбовця. Так у статті 11 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" зазначено, що охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки, які здійснюються командирами (начальниками) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. До визначених Законом заходів

можна додати створення розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я, надання та забезпечення гарантованого рівня медико-санітарної допомоги у обсязі, що є актуальним та ефективним, співмірним до потенційної небезпеки життю та здоров'ю військовослужбовця, підтримка санітарно-епідемічного благополуччя території і населеного пункту, де дислокуються військовослужбовці, надання достовірної та своєчасної інформації про існуючі і можливі фактори ризику та їхню ступінь. У абзаці третьому частини 1 статті 11 Закону вказано, що військовослужбовці мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я, що включає проходження військовослужбовцями щорічно медичного огляду та проведення щодо них лікувально-профілактичних заходів.

Якщо говорити про заходи, спрямовані на забезпечення права на охорону здоров'я, у зоні проведення бойових дій, то можна виокремити наступні: створення розгалуженої системи окопів (як превентивний захід), забезпечення функціонування польових госпіталів, зокрема шляхом надання медикаментів, адаптація повноважень медиків до викликів сучасності. 28 лютого 2024 року у Львові відбулась конференція, організована Департаментом охорони здоров'я Міністерства оборони. Однією з ключових тем для обговорень був розвиток взаємодії військових та цивільних закладів охорони здоров'я та формування єдиного медичного простору. Також було обговорено удосконалення евакуаційних маршрутів, затвердження нових клінічних протоколів лікування бойової травми, які зараз пропонує МОЗ, впровадження медичної інформаційної системи у військовій медицині. На мою думку, вище зазначені заходи можуть розглядатись як такі, що спрямовані на забезпечення права військовослужбовців на охорону здоров'я.

У Рішенні у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про скасування наказу СБУ» від 20 жовтня 2009 року № 27-рп/2009 Конституційний Суд України з'ясував зміст поняття «медична

допомога» шляхом як його граматичного аналізу, так і дослідження правових актів. У лінгвістичному аспекті слово "допомога" означає сприяння, підтримку (фізичну, матеріальну, моральну тощо) в чому-небудь; захист кого-небудь, порятунком у біді; робити певний вплив, що дає потрібні наслідки, приносить полегшення, користь, у тому числі і виліковувати; дію, скеровану на підтримку (реалізацію чийх-небудь запитів або потреб у чому-небудь) за певних обставин [55].

Згідно зі статтею 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я, медична допомога визначається як діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами [56].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України №955 від 11 липня 2002 р. «Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги» термін «медична допомога» має наступний зміст: вид діяльності, який включає комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення та лікування пацієнтів у стані, що на момент її надання загрожує життю, здоров'ю і працездатності та здійснюється професійно підготовленими працівниками, які мають на це право відповідно до законодавства [57].

У рекомендаціях «Human rights of members of the armed forces» висловлена наступна позиція: військовослужбовці повинні мати доступ до охорони здоров'я та право на отримання медичної допомоги; медична допомога повинна надаватися якнайшвидше військовослужбовцям під час військових операцій; якщо військовослужбовці отримують поранення під час виконання службових обов'язків, їм має бути надана належна медична допомога та за необхідності виплачена відповідна компенсація. Окремо варто зазначити, що автор акцентує увагу на тому, що відповідна схема компенсації повинна бути доступною для осіб, які звільняються зі збройних сил у зв'язку з пораненням або захворюванням,

отриманим під час проходження військової служби [58, с. 16-17]. З цією позицією неможливо не погодитись, щоденна діяльність військовослужбовця в реаліях воєнного стану пов'язана з ризиками власної безпеки, завдання шкоди здоров'ю та життю внаслідок, зокрема, але не виключно високого рівню стресу, виконання бойових завдань в безпосередній зоні проведення бойових дій, загрозами впливу хімічних та біологічних речовин, радіації тощо.

Найбільшим питанням в контексті надання медичної допомоги постає питання про її доступність. Право на доступність медичних послуг закріплене у каталозі можливостей, визначених у Європейській Хартії прав людини [59]. Зокрема у статті 3 Конвенції про права людини та біомедицину зазначено, що держави, виходячи з наявних потреб і ресурсів, приймають необхідні заходи, спрямовані на забезпечення в рамках своєї юрисдикції рівній для всіх членів суспільства доступності медичної допомоги прийнятної якості [60]. У Положенні про доступність медичної допомоги, яке було прийняте у вересні 1988 р. на 40-й Всесвітній Медичній Асамблеї доступність медичної допомоги визначається як багатомірне поняття, яке включає баланс багатьох факторів (кадри, фінансування, транспортні засоби, свободу вибору, громадську грамотність населення, якість і розподіл технічних ресурсів) у межах жорстких практичних обмежень, які обумовлені ресурсами і можливостями держави [61].

Реалізація військовослужбовцями, що знаходяться в зоні бойових дій, права на доступність медичної допомоги є критично важливою. Для забезпечення та ефективного реалізації цього права у межах жорстких практичних обмежень, які в свою чергу спричинені активними бойовими діями, та реальними можливостями держави остання має вжити низку заходів. Наприклад, створення мережі евакуаційних коридорів, польових шпиталів, транспортування медикаментів тощо. Окрім цього держава повинна забезпечити належне нормативно – правове регулювання, зокрема, встановлення порядку дій, визначення повноважень, зони та міри відповідальності, проведення адаптації існуючих нормативних актів до умов воєнного стану тощо.

Наприклад, відповідно до п. 12 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, про все, що сталося з військовослужбовцем і стосується виконання ним службових обов'язків, військовослужбовець зобов'язаний доповідати своєму безпосередньому начальникові, крім тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника тощо) [62]. Військовослужбовці зобов'язані негайно повідомити про захворювання безпосередньому начальникові, який зобов'язаний направити хворого до медичного пункту частини. Військовослужбовці, які захворіли раптово або дістали травму, направляються до медичного пункту частини негайно, у будь-який час доби (п.255 Статуту).

Згідно з Наказом МОЗ України «Щодо надання медичної допомоги в умовах воєнного стану військовослужбовцям, які беруть участь в операції об'єднаних сил» від 25.02.2022 року № 379 медична допомога надається усім постраждалим та пораненим у цілодобовому режимі безвідмовно, госпіталізація постраждалих та поранених здійснюється у найближчі заклади охорони здоров'я, які спроможні надати допомогу відповідно до профілю ураження [63].

2.7. Репродуктивні права військовослужбовців

Зоряна Скалецька у статті «Репродуктивні права військовослужбовців як реалізація права людини згідно міжнародного права» надала таке визначення поняттю «репродуктивні права»: «репродуктивні права – це права та свободи людини, яка вільна мати дітей, в тому числі приймати рішення щодо їхньої кількості та періоду народження, мати можливості та засоби для зачаття.» [64, с.2].

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає репродуктивне здоров'я як стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб чи фізичних вад у всіх питаннях, що стосуються репродуктивної системи та її функцій і процесів. Репродуктивна справедливість

– це повне фізичне, розумове, духовне, політичне, соціальне та економічне благополуччя жінок і дівчат, засноване на повному досягненні та захисті прав людини жінок [65].

Репродуктивні права закріплені у таких нормативних актах: Програма дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку (ICPD), Пекінська декларація, прийнята на Четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок у 1995 році, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права

Репродуктивні права включають у себе право на доступ до інформації та послуг, пов'язаних з репродуктивним здоров'ям, право на прийняття рішень, що пов'язані з репродуктивним здоров'ям, вільно та без будь-якого зовнішнього тиску (так звана репродуктивна автономія), право на свободу від дискримінації, примусу та насильства, право на приватність та конфіденційність. Звісно у цьому контексті держава має як негативні, так і позитивні зобов'язання.

Як зазначає пані Скалецька право на збереження репродуктивного матеріалу військовослужбовцями, може здійснюватись двома способами: 1) Отримання біологічного матеріалу заздалегідь. Такий варіант підходить як чоловікам, так і жінкам, як служать у війську. 2) Взяття біологічного матеріалу протягом 72 годин після смерті. Такий варіант підходить лише чоловікам, адже жіночі яйцеклітини в потрібній кількості таким чином забрати неможливо [64, с.3].

Відповідно до частини 1 статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки, які здійснюються командирами (начальниками) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами

місцевого самоврядування. Турбота про збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців - обов'язок командирів (начальників).

Варто зазначити про Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» від 22.11.2023, адже саме цей Закон вніс необхідні зміни до законодавства. Так ним було змінено назву статті 11 Закону: «Право військовослужбовців на охорону здоров'я, медичну допомогу та біологічне батьківство (материнство)», та доповнено частину 1 статті абазом 10 такого змісту: «У період дії воєнного стану військовослужбовці, визначені у підпункті 1 пункту 1 статті 3 цього Закону, мають право на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство), зокрема на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.» [66].

Також Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» були запроваджені такі важливі аспекти:

у разі смерті або оголошення судом померлою особи, репродуктивні клітини якої зберігаються відповідно до законодавства, їх безоплатне зберігання відповідно до цього Закону здійснюється протягом трьох років з моменту смерті такої особи або оголошення судом її померлою. Після закінчення цього строку подальше зберігання таких клітин може бути продовжене за рахунок іншої особи, визначеної у заповіті особи щодо власних репродуктивних клітин, які зберігаються відповідно до законодавства, на випадок її смерті або оголошення судом її померлою;

особи, на яких поширюється дія цього Закону та які до набрання ним чинності за рахунок власних коштів оплачували послугу із зберігання своїх репродуктивних клітин, отримують право на їх подальше безоплатне зберігання відповідно до цього Закону у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Відповідною Постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 78 «Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства» було затверджено механізм надання медичної послуги, необхідної для здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин [67].

Проаналізувавши згадану вище Постанову Кабінету Міністрів України, я виявила один суттєвий недолік. Загалом надання такої медичної послуги позиціонується як можливість на біологічне батьківство (материнство) на випадок втрати військовослужбовцями репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків.

Пункт 14 Постанови визначає, що після припинення чи скасування воєнного стану зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців, осіб рядового, начальницького складу та поліцейських здійснюється за рахунок їх власних коштів або ж їх зберігання припиняється з подальшою утилізацією. На мою думку, це положення прямо суперечить логіці впровадження кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців, адже втрата військовослужбовцем репродуктивної функції можлива під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків, що не є прямо тотожним періоду воєнного стану. Варто згадати

проведення АТО/ОСС, яке відбувалось без запровадження воєнного стану, хоча передбачало виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни. Також завершення воєнного стану не є тотожним закінченню будь – яких воєнних дій, не говорячи про потенційну постійну небезпеку ракетних ударів, що можуть здійснюватися на території усієї країни, а не лише у прикордонних областях. Таким чином втрата військовослужбовцем не є пов'язаною з дією воєнного стану, що нашоєхує на думку про те, що зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців має відбуватись за державний кошт протягом усього терміну їхньої служби.

***

У цьому розділі був здійснений правовий аналіз змісту таких прав військовослужбовців: право на життя, виборчі права, право на свободу об'єднання, право на мирні зібрання, право на безпеку на робочому місці, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, репродуктивні права. З урахуванням того, що людина є орієнтиром права, орієнтиром діяльності держави, важливим є не лише правове закріплення прав, а й передбачуваний, ефективний механізм реалізації цих прав. Адже без реалізації прав, здійснення позитивних чи негативних зобов'язань з боку держави правове закріплення є декларуванням.

Військовослужбовці як було визначено вище є окремою соціальною групою. Військова служба, яка є центром діяльності військовослужбовців, вимагає дисципліни, підпорядкування, мотивації та високої боєздатності. З огляду на характер військової служби, підвищений рівень небезпеки для життя та здоров'я військовослужбовців, особливо під час воєнного стану, дотримання прав військовослужбовців є надзвичайно важливим. Деякі права, на перший погляд, є утопічними для дотримання та забезпечення реалізації цих прав. Наприклад, право на життя. Однак, у контексті права на життя не варто забувати про позитивні зобов'язання держави, такі як: призначення кваліфікованих командирів, чиїм орієнтиром є життя військовослужбовців, які перебувають під

їхнім командуванням, здійснення якісного та фахового навчання військовослужбовців, забезпечення військовослужбовців зброєю тощо.

Деякі конституційні права військовослужбовців підлягають обмеженню у порівнянні з обсягом цих прав, що може здійснюватися пересічною людиною або громадянином. Так, військовослужбовці строкової служби не належать до жодної територіальної громади, та не мають права голосу на місцевих виборах, що містить обмеження виборчого права. Стаття 17 Закону України «Про Збройні Сили України» вказує, що військовослужбовці зупиняють членство у політичних партіях та професійних спілках на період військової служби.

Певні права не є чітко врегульованими з урахуванням специфіки військової служби та впливу військовослужбовців на суспільну думку і суверенітет держави загалом. Так чинне законодавство не регулює належним чином участь військовослужбовців у зборах, мітингах, походах чи демонстраціях. Постає ряд дискусійних питань: чи варто військовослужбовцям відвідувати вище зазначені мирні зібрання у військовій формі, тим самим даючи знати про свій рід занять; чи має значення спрямованість мирного зібрання; чи може військовослужбовець бути активним учасником мирного зібрання, ба навіть більше – організатором, збирати кошти, активно виступати з закликами.

Отже, аналіз змісту того чи іншого права військовослужбовців має здійснюватися не лише з теоретичної точки зору, але й крізь призму практичних аспектів. Звісно кожен військовослужбовець у першу чергу є людиною, однак, у певних випадках суспільний інтерес може і має переважати інтерес кожної окремої людини.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Пані Софія Чорна у статті «Роль судової влади в конституційно – правовому механізмі захисту прав і свобод людини» надає таку дефініцію поняттю «механізм захисту прав і свобод людини»: цілісна, динамічна, законодавчо закріплена система, що визначає суб'єктів, об'єкти, засоби та способи захисту прав і свобод, здатна усунути незаконні перешкоди для їх реалізації, запобігти їх подальшому вчиненню та притягнути винних у порушенні прав і свобод до юридичної відповідальності [68, с 3].

С. Шило у статті «Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина як гарантія забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів внутрішніх справ» стверджує, що механізм захисту прав і свобод людини і громадянина це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх реалізації, а також система органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які забезпечують, охороняють і захищають основні права та свободи громадян [69, с. 3]. На думку А. Огородника до системи захисту прав людини слід віднести доволі розгалужену систему суб'єктів: - органи державної влади та місцевого самоврядування, відповідних посадових і службових осіб; - спеціалізовані державні та громадські органи й організації, на які покладається захист прав і свобод людини та громадянина (наприклад, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, суд, адвокатуру, прокуратуру тощо); - політичні партії та відповідні громадські організації, їхні органи; - засоби масової інформації, державні й недержавні органи та організації у галузі мас-медіа; - правові та нормативні акти матеріального і процесуального характеру, у яких закріплено права, порядок їх реалізації та захисту, а також юридична відповідальність за їх порушення; - правові акти (документи), що підтверджують наявність, межі й характер прав і свобод; - інші акти, що

закріплюють інші соціальні норми (наприклад, статuti політичних партій і громадських організацій, звичаєві норми тощо) [70, с. 14-15].

Так, Софія Чорна вказує, що тільки за умови активної ролі держави в здійсненні прав людини може функціонувати дієвий конституційний механізм захисту прав людини та сформуватися у свідомості людини уявлення про справедливість, ефективність чинної державної влади, що, своєю чергою, надасть їй ознак легітимності [68, с. 2].

Варто зазначити, що Конституція України не виокремлює військовослужбовців як спеціальну суспільну групу, встановлюючи для неї певні особливості правового регулювання. Реалізація військовослужбовцем права на захист може здійснюватися через різні механізми захисту прав. У цьому розділі будуть проаналізовані такі національні механізми захисту прав військовослужбовців: звернення до Центрального управління захисту прав військовослужбовців, інститут військового омбудсмена, оскарження наказів та дій командира шляхом звернення до безпосереднього командира (начальника) особи, дії якої оскаржуються, проведення опитування військовослужбовців, судовий спосіб оскарження дій командира, звернення до правоохоронних органів.

3.1. Звернення до Центрального управління захисту прав військовослужбовців

Наказом Міністерства оборони України № 237/нм від 13.04.2024 року було затверджено Положення про Центральне управління захисту прав військовослужбовців (далі – Центральне управління) [71]. Центральне управління у системі органів державної влади підпорядковується безпосередньо Міністру оборони України.

Згідно з пунктом 6 Положення основними завданнями Центрального управління є: здійснення заходів, спрямованих на захист прав та соціальних

гарантій військовослужбовців та членів їх сімей; здійснення заходів, спрямованих на дотримання гендерної рівності, рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, заходів профілактики насильства та дискримінації за ознакою статі чи з інших причин під час несення військової служби у Збройних Силах України; організація взаємодії з Секретаріатом Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, правоохоронними органами, міжнародними організаціями та іншими установами, органами, організаціями.

Відповідно до наданих повноважень Центральне управління здійснює зокрема, але не виключно такі заходи: проводить аналіз та узагальнює практику застосування законодавства з питань захисту прав військовослужбовців, подає пропозиції щодо його вдосконалення; здійснює розгляд звернень і скарг військовослужбовців з питань порушень їх прав та соціальних гарантій, які носять масовий, системний характер, а також з питань дискримінації за ознакою статі; бере участь у наданні первинної правничої допомоги військовослужбовцям з питань проходження військової служби; здійснює моніторинг стану дотримання прав військовослужбовців; здійснює моніторинг Інтернет простору, соціальних мереж, засобів масової інформації з використанням методів та засобів OSINT (Open source intelligence) з метою пошуку інформації щодо порушення прав військовослужбовців задля швидкого реагування, інформування Міністра оборони України про необхідність проведення службової перевірки, службового розслідування; здійснює виїзні та безвиїзні перевірки, розслідування; вживає заходи щодо поновлення порушених прав військовослужбовців. Наразі пропоную зазначені вище заходи розглянути детальніше з урахуванням коментарів, наданих заступником начальника Центрального управління захисту прав військовослужбовців Тарасом Безпалим у інтерв'ю на офіційному YouTube каналі Міністерства оборони України, та коментарів Володимира Лагути, начальника Центрального управління [72, 73].

Перш за все Центральне управління здійснює розгляд звернень і скарг військовослужбовців з питань порушень їх прав та соціальних гарантій, які

носять масовий, системний характер, а також з питань дискримінації за ознакою статі. Звернутись до управління можливо за допомогою використання гарячої лінії Міністерства оборони України – 1512 та за допомогою офіційної електронної пошти Міністерства. У разі звернення на гарячу лінію оператори уточнюють деталі звернення та направляють його на розгляд Центрального управління, якщо предметом такого звернення є порушення прав військовослужбовця та соціальних гарантій. Пріоритет у зверненнях надається тим, предметом яких є пряма загроза здоров'ю та життю військовослужбовця, забезпечення служби, нагальність та системність, масовість питання.

Надалі звернення передається на розгляд до Центрального управління, який має декілька варіантів вирішення проблематики. Перш за все вказані вище посадові особи наголошували на важливості ефективного та швидкого реагування, вирішення конфліктної ситуації та поновлення порушених прав, особливо, якщо предметом звернення є пряма загроза здоров'ю та життю військовослужбовця, забезпечення служби [72, 73]. Представники Центрального управління звертаються безпосередньо до керівника військової одиниці для проведення медіації. У випадку систематичного порушення прав військовослужбовців та відсутності взаємодії керівника військової одиниці з представником Центрального управління має право здійснювати виїзні та безвиїзні перевірки, розслідування та вживати інших заходів щодо поновлення порушених прав військовослужбовців. Так відповідно до пункт 8 Положення рекомендації органам військового управління, військовим частинам з питань дотримання та захисту прав військовослужбовців, надані Центральним управлінням є обов'язковими до розгляду. На мою думку, такі рекомендації не мали б бути обов'язковими лише до розгляду. Необхідно встановити перелік випадків, у яких надані рекомендації є обов'язковими до провадження. Звісно постає питання наскільки саме рекомендації як форма акту можуть бути обов'язковими, однак, саме встановлення вичерпного переліку і дуалізму характеру цих рекомендацій будуть сприяти і незалежності командира, і беззаперечній реалізації

рекомендацій. Якщо за результатом перевірки у діях командування або ж інших військовослужбовців виявляють ознаки вчинення кримінальних правопорушень, то відповідні дані передаються правоохоронним органам.

У частині звернення до Міністерства оборони України, а надалі комунікації з представниками Центрального управління військовослужбовців не може залишатись анонімним та наражається на ескалацію стосунків з командуванням. Так відповідно до статті 8 Закону України «Про звернення громадян» письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає [74]. Так, наприклад, законодавство з питань запобігання корупції та його реалізація передбачає певну анонімність, а саме єдиний портал повідомлень викривачів забезпечує таку анонімність. Для військовослужбовців подібної інституції не передбачено. Це звісно можна аргументувати підвищеним рівнем важливості питань, які є предметом звернення, та їхнього суспільного інтересу, однак з іншого боку постає реальний ризик до життя та здоров'я скаржника, що, на мою думку, є вищим ніж інтереси відсутності анонімності. Додатково варто зазначити, що згідно з частиною 4 статті 7 забороняється направляти скарги громадян для розгляду тим органам або посадовим особам, дії чи рішення яких оскаржуються, однак, на практиці це також не завжди дотримується. Задля цього одним з планів масштабування Центрального управління є наявність представники «на місцях», що забезпечить і ефективність вирішення конфліктів та відновлення порушених прав військовослужбовців, буде сприяти попередженню таких ситуацій та загалом можливості дотримання анонімності скаржника [72, 73].

Центральне управління бере участь у наданні первинної правничої допомоги військовослужбовцям з питань проходження військової служби. Відповідно до частини 2 статті 7 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» безоплатна первинна правнича допомога включає такі види правничих послуг: надання правової інформації; надання консультацій і

роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації [75]. Так я знаходила інформацію, що Центральне управління надає консультацій і роз'яснень з правових питань, а також складає заяви, скарги, рапорти та інші документи, що перебувають у внутрішньому обігу військовослужбовців.

Центральне управління здійснює моніторинг стану дотримання прав військовослужбовців, зокрема шляхом моніторингу Інтернет простору, соціальних мереж, засобів масової інформації з використанням методів та засобів OSINT (Open source intelligence) задля швидкого реагування, інформування Міністра оборони України про необхідність проведення службової перевірки, службового розслідування [72, 73]. Таким чином пост у соціальній мережі Facebook або публічне звернення у форматі відеофайлу, розміщене на майданчиках інших соціальних мереж, є менш вірогідним до того, щоб залишитись непоміченим. Зокрема усі ми розуміємо, що суспільний розголос та акцент на тій чи іншій проблемі ускладнює залишення конфлікту без вирішення. Ще одним аспектом є те, що публічний розголос має репутаційні ризики для армії загалом.

Центральне управління проводить аналіз та узагальнює практику застосування законодавства з питань захисту прав військовослужбовців, подає пропозиції щодо його вдосконалення. На жаль, мені не вдалося знайти будь – яких аналізів у форматів посібників, консультацій тощо, створених Центральним управлінням, можливо через не такий довгий термін функціонування управління. Як приклад ініціативи можу навести створення системи електронних рапортів за ініціативи Центрального управління, що покликана недопускати зловживання командирів щодо відмови у реєстрації рапортів або буквального самовільного їхнього знищення.

У статті «В Україні створили Центральне управління захисту прав військовослужбовців», опублікованої на сайті АрміяInform, зазначено: про створення Центрального управління «шляхом запровадження нової інституції — фактично військового омбудсмена» [76]. Я не можу погодитись з такою тезою, адже інститут омбудсмена у першу чергу передбачає незалежність цієї інституції, а не її пряме підпорядкування центральному органу влади.

3.2. Інститут військового омбудсмена

Інститут омбудсмена у справах військових як компонент системи демократичного управління може бути покликаний займатися не виключно питаннями розвитку та захисту прав людини, а й бути більш зосередженим на питаннях протидії зловживань, порушенням прав військовослужбовців. Як вказано у посібнику, то різноманітність моделей закладена вже у самих назвах: «комісар», «генеральний інспектор», «омбудсмен», «комісар парламенту», «народний захисник», «канцлер юстиції» тощо [77].

Однією з ключових ознак інституту омбудсмена є незалежність. Перш за все ця ознака є важливою, адже представники цього інститут розглядають конфлікти, суб'єктами яких є держава та члени суспільства, та запобігають їм. Надалі цей інститут має забезпечити відповідальність органів державної влади за межами судової системи, де неминуче присутній конфлікт інтересів. Для здійснення ефективної діяльності цьому інституту перш за все потрібний високий рівень довіри з боку суспільства, але не лише суспільства, а й державних органів.

Забезпечити високий рівень довіри інституція може, проваджуючи діяльність об'єктивно та прозоро. Прозорість полягає у оприлюдненні звітів та результатів проведених досліджень, предметами яких є діяльність збройних сил та права військовослужбовців. Прозорість безпосередньо пов'язана з тим, що інститут омбудсмена провадить так званий зворотній зв'язок із суспільством,

тобто приймає скарги від військовослужбовців та їхніх близьких, громадських або правозахисних організацій тощо. Окрім цього, належним чином має бути забезпечений процес притягнення до відповідальності за рішеннями омбудсмена. Військовослужбовці та члени суспільства мають чітко розуміти, що покарання гарантовано буде невідворотним.

Не менш важливим питанням є законодавче закріплення інституту омбудсмена, включаючи правовий статус омбудсмена, механізм призначення на посаду, повноваження, наявність чи відсутність підпорядкування, звітність, припинення повноважень. Зрозумілим та доступним має бути механізм звернення осіб до омбудсмена з питань збройних сил та розмір адміністративного збору. Так він (механізм) має бути позбавлений надмірного бюрократизму, адже це є одним з чинників чому особи не звертаються, наприклад, до судової системи. І що не менш важливо інститут омбудсмена має бути «захищеним» від спроб послаблення його правового статусу, особливо в частині повноважень, шляхом проведення сумнівних реформ, здійснення політичного впливу чи маніпуляцій.

Інститути омбудсмена у справах збройних сил, якщо говорити в загальному сенсі, повинні приймати від членів діючого складу збройних сил, а також від непрофесійних військових (наприклад, військовослужбовців строкової служби) скарги з багатьох питань. Цілий ряд інститутів омбудсмена уповноважені приймати скарги, в тому числі, і від ветеранів збройних сил, членів їх сімей, друзів та знайомих, а також від інших громадян, незалежно від того, чи мають вони відношення до збройних сил, чи ні [77, с. 22].

Загалом існує декілька моделей інституту омбудсмена у справах військових, що різняться за правовим статусом та межами повноважень. Так омбудсмен у справах військових може бути інтегрованим до складу збройних сил або профільного міністерства оборони, наприклад, як внутрішній інспектор тощо. Враховуючи те, що у такому випадку омбудсмен перебуває у складі

загальної структури військ та підпорядковується вищим командирам, постає вагоме питання про незалежність інституції в частині вирішення доволі гострих та неприємних питань для керівництва. На противагу цій моделі існує наступна – інститут омбудсмена як цивільного незалежного від вертикалі управління збройних сил інституту, юрисдикція якого поширюється на збройні сили. За такої моделі не виникає загроза прозорості роботи омбудсмена, наприклад, у частині проведення досліджень та публікації звітів, підвищується рівень звітності, а як наслідок і довіри суспільства, а також прозорість введення діяльності збройними силами. Ще однією моделлю є інститут омбудсмена загальної юрисдикції як частина загального інституту омбудсмена з прав і свобод людини. Перевагами цієї моделі є те, що омбудсмен користується політичним авторитетом та впливом, а універсальний характер мандату дає гарантію щодо того, що інтереси та права військовослужбовців та інших членів суспільства будуть рівними.

Щодо інституту омбудсмена у справах військових в Україні, то ця інституція не є утвореною наразі. Відповідно до статті 110 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Згідно з ч. 2 статті 55 Основного Закону кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Так Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» визначає, що сферою застосування Закону є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і громадянина між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами [78]. Зокрема у офісі до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини призначений представник Уповноваженого з прав людини в системі органів сектору безпеки й оборони [79]. Таким чином, на мою думку, військовослужбовці та члени їхніх

сім'ей, представники громадських організацій тощо можуть звертатись до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань порушень прав військовослужбовців. Однак, як зазначають деякі представники суспільства на практиці при зверненні до інституції найчастіше отримують у відповідь, що «...це не їхні повноваження, або це не сфера їхньої діяльності» [80].

Зокрема постає питання про правовий статус омбудсмена з питань військових. Так правозахисник Центру громадянських свобод Володимир Яворський вважає, що посаду військового омбудсмена необхідно запровадити безпосередньо в самому міністерстві оборони, аби мати швидкий доступ до інформації про порушення прав військовослужбовців та шукати шляхи вирішення проблеми. Адже «над військовими не може бути стороннього контролю в умовах війни, бо це доступ до державної таємниці, до обмеженої інформації. Це не може бути людина з паралельної реальності, оскільки вона не матиме повного доступу до вирішення проблем» [80]. На мою думку, створення інституту омбудсмена в структурі збройних сил зведе його діяльність до фактично внутрішніх перевірок, механізм яких вже існує і не є надто ефективним. Так омбудсмен у справах військових має бути незалежною інституцією з реальними повноваженням та доступом до документів з обмеженим доступом, якщо такі є предметом скарги.

Чи можливе наразі створення інституції з урахуванням дії воєнного стану? Відповідно до статті 157 Основного Закону Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану. Однак, все ще цю інституцію можна започаткувати на рівні законодавчого закріплення, і у жодному разі не на рівні Постанови КМУ чи Наказів Міноборони. Так для України буде найбільш актуальною та зрозумілою парламентська модель, до того ж вона передбачає більш ширші повноважень. Необхідно визначити термін перебування на посаді дещо довшим ніж строк каденції парламенту аби уникнути політичних маніпуляцій, та звісно продумати порядок висування кандидатур, обрання тощо. Особливу увагу варто приділити підзвітності та сфері

повноважень, доступу до державної таємниці та взаємодії з іншими інституціями, проаналізувати категорії осіб, які можуть звергаться з скаргами до омбудсмена.

Наприкінці грудня відповідно до Указу Президента України від 30 грудня 2024 року № 886/2024 було призначено Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей [81]. Згідно з пунктом 2 Указу Президента України від 20 червня 2019 року № 417/2019 Уповноважений Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей входить до структури Офісу Президента України [82]. Пункт 3 визначає, що такий Уповноважений призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України, який безпосередньо координує його діяльність. Однак, у цьому Указі Президента України не вказані повноваження Уповноважених представників, їхні функції тощо. Під час аналізу для кращого розуміння інституту Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей звісно необхідно було проаналізувати повноваження, які надані, однак, я не змогла знайти відповідного нормативного акту, що регулював би це питання. Наприклад, якщо говорити про Спеціального уповноваженого Президента України з питань реалізації міжнародних безпекових гарантій та розвитку сил оборони України, то є окремий Указ Президента України від 22 лютого 2024 року № 88/2024, яким затверджено Положення про Спеціального уповноваженого Президента України з питань реалізації міжнародних безпекових гарантій та розвитку сил оборони України [83]. У цьому положенні наданий вичерпний перелік основних завдань та повноважень Спеціального уповноваженого.

Для виокремлення повноважень Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей я керувалась тим, що Офіс Президента України позиціонує цю та інші інституції уповноважених як радників Президента України. Сферу їхніх повноважень регулює Положення про Радника Президента України, затверджене Указом Президента України від 26

липня 2021 року №309/2021 [84]. Пункти 4 та 6 Указу регулюють повноваження радників, однак, звісно такі повноваження є узагальним та неконкретизованими у відповідності до специфіки тої сфери, у яку залучений радник. Так багатьма ЗМІ призначення Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей позиціонувалося як призначення військового омбудсмена. На мою думку, це не є правильним твердженням: Уповноважений Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей не є тотожним військовому омбудсмену. Більше того розмитість повноважень не сприяє ефективній діяльності, захисту прав військовослужбовців та відновленню їхніх порушених прав.

3.3. Оскарження наказів та дій командира шляхом звернення до безпосереднього командира (начальника) особи, дії якої оскаржуються

Так відповідно до статті 6 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» право командира - віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого - їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження; наказ має бути виконаний сумлінно, точно та у встановлений строк. Відповідальність за наказ несе командир, який його віддав [85].

Стаття 110 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» вказує, що усі військовослужбовці мають право надсилати заяви чи скарги або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління, органів управління Служби правопорядку, органів, які проводять досудове слідство, та інших державних органів у разі: прийняття незаконних рішень, дій (бездіяльності) стосовно них командирами (начальниками) або іншими військовослужбовцями, порушення їх прав, законних інтересів та свобод; незаконного покладення на них обов'язків або незаконного притягнення до відповідальності.

Відповідно до статті 111 заява чи скарга з інших питань службової діяльності подається безпосередньому командирові (начальникові) тієї особи, дії якої він оскаржує, а в разі, якщо особи, які подають скаргу, не знають, з чиєї вини порушені їх права, заява чи скарга подається в порядку підпорядкованості.

Вказаний вище механізм є одним з прикладів позасудового способу оскарження дій командира. Варто зазначити, що подача військовослужбовцем скарги безпосередньому командиру (начальнику) особи, дії якої оскаржуються, не позбавляє військовослужбовця можливості використовувати і інші механізми такі, як скарга до Центрального управління, Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Подавати скаргу важливо у двох екземплярах: один з яких надається безпосередньо для реєстрації, а інша залигається у військовослужбовця як доказ подання скарги. На другому екземплярі бажано отримати підпис посадової особи, яка прийняла скаргу, номер внесення скарги до журналу реєстрації пропозицій, заяв і скарг громадян. Звісно бувають випадки зловживання та відмови у прийнятті або реєстрації скарг чи рапортів. У такому випадку документи можна направити поштою рекомендованим листом з повідомленням про вручення на орган чи посадову особу, кому адресована скарга, або за допомогою використання електронної пошти. Також можливим є використання функціоналу сервісу «Армія+». На мою думку, паралельно з оскарженням наказів та дій командира шляхом звернення до безпосереднього командира (начальника) особи, дії якої оскаржуються, також варто звертатись до Центрального управління, Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, адвокатів, правозахисних організацій тощо. Адже, по – перше, відповідно до частини 2 статті 113 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» Подання скарги військовослужбовцями не звільняє їх від виконання своїх службових обов'язків

і наказів командирів (начальників), а, по – друге, з боку командира, чий накази та дії оскаржуються, можливе зловживання у вигляді переведення до бойового підрозділу, поставлення завдання, яке має призвести до загибелі тощо. Хоча на противагу цьому частина 1 статті 113 встановлює, що ніхто не може бути скривджений на службі чи притягнутий до відповідальності за те, що він подав пропозицію, заяву чи скаргу.

Відповідно до статті 117 зазначеного вище Закону України пропозиція, заява чи скарга вважаються вирішеними, якщо розглянуто всі порушені в них питання, вжито необхідних заходів або надано вичерпні відповіді. Відмова у вирішенні питань, викладених у пропозиції, заяві чи скарзі, доводиться до відома військовослужбовців, які їх подали, у письмовій формі з посиланням на акти законодавства із зазначенням причин відмови та роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення. Звісно частина 2 встановлює, що відмова має бути обґрунтованою та законною.

Особиста відповідальність командира є важливим компонентом у системі забезпечення прав та свобод військовослужбовця. Так для ефективного функціонування збройних сил належним чином має забезпечуватись взаємодія між командиром та військовослужбовцем, забезпечуватись права та свободи останнього, не толеруватись «дідовщина», дискримінація, залякування, фізична чи психологічна розправа тощо.

У свою чергу командири грають провідну роль у забезпеченні дотримання прав та свобод військовослужбовця. Цього можна досягти різними способами. Так командири можуть створювати систему взаємозалежності поміж військовослужбовцями як компонент системи командних інстанцій, делегуючи їм повноваження, таким чином зменшуючи випадки зловживань всередині колективу. Також необхідно впроваджувати систему особистої відповідальності військовослужбовців. Принципово важливим є те, що усі підлеглі командира мають бути рівними, однаково

притягатись до відповідальності у разі вчинення порушень. У такому випадку можна досягти високого рівня довіри підлеглого до командира та спонукати підлеглих доповідати командирам про ті чи інші правопорушення. Так, наприклад, у Кодексі поведінки військовослужбовців Збройних Сил України вказано, що винні мають бути притягнуті до дисциплінарної або кримінальної відповідальності. Також звучить заклик «Не дозволяйте безкарності», який підкріплюється таким: «Слід запобігати будь – яким порушенням права війни.», «Про кожне порушення права війни необхідно доповідати безпосередньому начальникові.» [86].

Відповідальність командира корелює з особистою відповідальністю підлеглого військовослужбовця. Так військовослужбовці несуть відповідальність за виконання завідомо злочинних наказів, якщо мали і могли розуміти їхній злочинний характер. Це спонукає військовослужбовців до аналізу наказів на предмет їхньої законності, однак, спершу військовослужбовець має знати той факт, що він має на це право. Так обов'язок виконувати накази у деяких випадках не має означати «сліпого» їхнього виконання військовослужбовцем. За даної моделі є певний ризик: у випадку неправильної оцінки наказу військовослужбовець вважається таким, що відмовився виконувати наказ, та скоріше за все буде притягнутий до відповідальності. Одним з можливих варіантів вирішення цієї ситуації є створення механізму подачі скарг вищому керівництву та оцінки наказу на предмет законності. У цьому випадку також необхідним є високий рівень довіри військовослужбовця і його впевненість у тому, що через відмову виконати незаконний наказ, а також подачу скарги, він буде захищений від можливих репресій або зловживань службовим становищем.

Звісно є певні особливості відповідальності командира в умовах війни. Так буде діяти доктрина відповідальності командира, за порушення законів та звичаїв війни, які вчиняються щодо цивільних осіб та військовослужбовців противника. Відповідно до цієї доктрини командири можуть нести відповідальність за незаконні дії підлеглих, якщо вони мали або могли знати про

вчинення підлеглими незаконних дій, і не прийняли жодних рішень націлених на припинення вчинення протиправних дій та притягнення до відповідальності винних.

Згідно з Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України, досягається шляхом, зокрема, але не виключно, виховання високих бойових і морально-психологічних якостей військовослужбовців, особистої відповідальності кожного військовослужбовця за дотримання Конституції та законів України, Військової присяги, виконання своїх обов'язків, вимог статутів Збройних Сил України, формування правової культури військовослужбовців, умілого поєднання повсякденної вимогливості командирів і начальників до підлеглих без приниження їх особистої гідності, з дотриманням прав і свобод, постійної турботи про них та правильного застосування засобів переконання, примусу й громадського впливу колективу, зразкового виконання командирами військового обов'язку, їх справедливого ставлення до підлеглих. У свою чергу діяльність командира щодо підтримання військової дисципліни оцінюється не кількістю накладених ним дисциплінарних стягнень, а виконанням обов'язків з додержанням вимог законів і статутів Збройних Сил України, повним використанням дисциплінарної влади для наведення порядку і запобігання порушенням військової дисципліни.

3.4. Проведення опитування військовослужбовців

Проведення опитування військовослужбовців передбачене та регулюється Законом України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України».

Суб'єктами проведення опитування є інспектуючі (перевіряючі), новопризначений командир під час прийняття посади, особи, призначені для керівництва інспектуванням (перевіркою) військової частини, Міністр оборони

України, начальник Генерального штабу, Головнокомандувач Збройних Сил України.

Порядок проведення опитування військовослужбовців визначається Додатком 6 до Статуту внутрішньої служби. Важливо те, що перед проведенням опитування особи, що проводять опитування, повинні ознайомитися із записами у книзі пропозицій, заяв і скарг військової частини та прийнятими за ними рішеннями. Таким чином суб'єкти опитування є проінформованими про стан справ, факти порушень прав військовослужбовців, реакцію на такі порушення та вжиття заходів для відновлення порушених прав.

Відповідно до пункту 3 Додатку опитування кожної категорії військовослужбовців (рядовий склад, сержантський і старшинський склад, офіцерський склад) проводиться окремо. Опитування офіцерів проводиться за посадами - окремо командирів взводів, рот, батальйонів та осіб, прирівняних до них. Заступники командирів (від роти і вище) опитуються окремо від своїх командирів, а офіцери управління військової частини - окремо від військовослужбовців офіцерського складу підрозділів.

Згідно з пунктом 5 під час опитування командир військової частини (підрозділу) або той, хто проводить опитування, запитує окремо кожну категорію військовослужбовців, чи є в когось з них заяви або скарги. У свою чергу військовослужбовець, який має заяву або скаргу, з наближенням того, хто запитує, називає свою посаду, військове звання і прізвище, виходить із строю й усно викладає заяву (скаргу) або подає її письмово. На мою думку, таке опитування не забезпечує конфіденційності і анонімності військовослужбовців, які мають та озвучують скарги. Це не є релевантним, зокрема, з урахуванням ризиків життю та здоров'ю скаржника, необхідності впровадження каналів анонімності.

За загальним правилом, передбаченим пунктом 6 Додатку, усі заяви (скарги), подані під час опитування, яке проводить командир військової частини,

реєструються в книзі пропозицій, заяв і скарг військової частини. У той самий час заяви (скарги), подані під час опитування, яке проводить керівник інспектування (перевірки), до книги пропозицій, заяв і скарг не заносяться. Насправді я не розумію такого розмежування внесення чи невнесення заяв (скарг) до книги пропозицій, заяв і скарг.

3.5. Судовий спосіб оскарження дій командира

Відповідно до частини 1 статті 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Частина 2 цієї статті встановлює, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Згідно з частиною 1 статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Так делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

У Рішенні Конституційного Суду № 9-зп від 25.12.1997 року суд вказав наступне: «Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

Частину другу статті 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.» [87].

Як було зазначено вище Конституція України не виокремлює військовослужбовців як окрему категорію, таким чином військовослужбовці мають ті самі основоположні права та свободи, обов'язки, які визначені Основним Законом.

Звернутись до суду з позовною заявою щодо оскарження дій та наказів командира можливо як під час позасудового оскарження, так і після. Відповідно до частини 1 статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом [88]. У випадках оскаржень військовослужбовцем дій та наказів командира чинним законодавством не передбачено обов'язкових заходів для досудового врегулювання спору. На мою думку, найраціональнішим є спершу звернутися до командира з усною або письмовою скаргою. У випадку відсутності реагування, тиску, відмови у реєстрації скарги чи рапорту тощо необхідно звертатись на гарячу лінію Міністерства оборони України, надалі до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а вже потім йти до суду, адже судовий розгляд є довготривалим, а предмет оскарження може прямо впливати на життя чи здоров'я військовослужбовця, несення ним служби.

Варто пам'ятати, що наказ, який оскаржується, все ще є обов'язковим до виконання. Відповідно до частини 1 статті 151 Кодексу адміністративного судочинства України позов може бути забезпечено: 1) зупиненням дії індивідуального акта або нормативного акта; 2) заборонаю відповідачу вчиняти певні дії. Однак, 08 липня 2022 року Верховна Рада України прийняла закон №7292 «Про внесення зміни до частини третьої статті 151 Кодексу адміністративного судочинства України щодо забезпечення позову у виді зупинення наказу або розпорядження командира (начальника) під час воєнного стану чи в бойовій обстановці». З урахуванням змісту цього Закону забезпечення позову шляхом зупинення наказу або розпорядження командира (начальника),

відданого військовослужбовцю в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, не допускається [89].

Як було вказано вище, представники Центрального управління в рамках надання первинної правової допомоги надають послуги з складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру). Таким чином військовослужбовець може звернутись до управління з проханням надати правову консультацію та одразу отримати позовну заяву, написану кваліфікованими юристами. Так військовослужбовець звісно може звернутись до адвоката, адже як вказано у статті 131-2 Конституції України для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, та до громадської організації.

Аналізуючи питання ролі судової влади в конституційно – правовому механізмі захисту прав і свобод людини Софія Чорна посилалась на А. Лужанського: «специфіка судового захисту полягає в тому, що його ефективність є набагато вищою порівняно з іншими, несудовими засобами, оскільки: 1) захист у позасудовому порядку фактично є проханням або пропозицією добровільно чи в порядку адміністративного контролю усунути порушення й ліквідувати його негативні наслідки та ґрунтується на презумпції належної й добросовісної поведінки правопорушника; 2) судовий розгляд є єдиним остаточним законним засобом вирішення правового конфлікту; 3) під час розгляду конкретної справи суд має право на превентивний вплив у формі обов'язкових до виконання окремих ухвал (постанов) щодо запобігання надалі виникненню причин та умов, що призвели до порушення прав; 4) судові рішення, які набрали законної сили, як правило, мають остаточний характер; виконання судового рішення щодо питань факту чи права забезпечене державним примусом [68, с. 4]. У конексті захисту прав військовослужбовців я не можу погодитись з думкою А. Лужанського. Звісно судовий розгляд є єдиним остаточним законним засобом вирішення правового конфлікту, однак з урахуванням положень Закону України №7292 превентивний вплив суду є заблокованим, а нагальність питання

прямо впливає на життя та здоров'я військовослужбовця, несення ним служби. Тому з урахуванням специфіки правовідносин, які розглядаються, судовий захист не є ефективнішим за несудові засоби.

3.6. Звернення до правоохоронних органів

Відповідно до частини 1 статті 214 Кримінального процесуального кодексу України слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань [90]. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування, а дізнавач - керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання - керівником органу досудового розслідування.

На практиці нерідко буває, що особа, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення, не вносить відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, не зважаючи на положення частини 4 статті 214: відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається. Обґрунтуванням слугує те, що реєстрації підлягають не будь-які заяви чи повідомлення, а лише ті з них, які містять достатні відомості про кримінальне правопорушення (наприклад, час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину). У такому випадку варто оскаржувати бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора у порядку, визначеному параграфом 1 глави 26 Кримінального процесуального кодексу України.

Стаття 55 Кримінального процесуального кодексу України встановлює, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій

кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Важливо звернути увагу на момент з якого особа набуває статусу потерпілого: на практиці це відбувається з моменту внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а не з моменту подання нею заяви про вчинене кримінальне правопорушення. Не зважаючи на наявність прямої норми: права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Визнання особи потерпілою, а не просто заявником є важливим з огляду на правовий статус (права та обов'язки) потерпілого та заявника. У випадку рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні особи потерпілою, таке рішення може бути оскаржене особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою, у порядку, визначеному параграфом 1 глави 26 Кримінального процесуального кодексу України.

***

Таким чином з урахуванням визначення поняття «механізм захисту прав і свобод людини», запропонованого пані Софією Чорною у статті «Роль судової влади в конституційно – правовому механізмі захисту прав і свобод людини», у цьому розділі було визначено та проаналізовано суб'єктів захисту прав військовослужбовців, засоби та способи захисту. Суб'єктами виступають представники Центрального управління захисту прав військовослужбовців, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, безпосередній командир (начальник) особи, дії якої оскаржуються, суд та представники правоохоронних органів. Засобами є звернення до Центрального управління захисту прав військовослужбовців, Уповноваженого Верховної Ради України з

прав людини, безпосереднього командира (начальник) особи, дії якої оскаржуються, суду та представників правоохоронних органів. Способом захисту може бути визнання наказу чи дії командира протиправним або незаконним, зобов'язання вчинити певну дію або припинити вчинення певної дії тощо, що звісно у першу чергу має на меті відновлення порушеного права військовослужбовця.

Діяльність Центрального управління має в основі здійснення заходів, спрямованих на захист прав та соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, дотримання гендерної рівності, рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, заходів профілактики насильства та дискримінації за ознакою статі. Звернення до Центрального управління здійснюється за допомогою використання гарячої лінії Міністерства оборони України – 1512 та за допомогою офіційної електронної пошти Міністерства. Як вказують представники Центрального управління першочергово розглядаються звернення, що мають масовий, системний характер, предметом яких є життя та здоров'я військовослужбовців, а також порядок несення ними служби. Недоліком впровадженої системи є відсутність анонімного каналу для звернень, адже професія та діяльність військовослужбовця самі по собі мають підвищений рівень небезпеки для життя та здоров'я, не кажучи про механізми впливу, які командири можуть використовувати як наслідок скарги. Однією з перспектив розвитку діяльності Центрального управління є розширення команди та забезпечення роботи «на місцях».

Відповідно до чинного законодавства України Інститут омбудсмена у справах військових як компонент системи демократичного управління наразі не є створеним. Під час впровадження відповідного інституту необхідно подбати про інституційну незалежність військового омбудсмена, забезпечення прозорості діяльності, формування довіри до омбудсмена з боку військовослужбовців, суспільства та державних органів, визначеність механізму притягнення до відповідальності за рішеннями омбудсмена, а також невідворотності покарання.

Попри відсутність військового омбудсмена військовослужбовців мають право з питань порушень прав звертатись до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Відповідно до Указу Президента України від 30 грудня 2024 року №886/2024 було призначено Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей. Однак, з урахуванням того, що така особа є радником Президента України, вона звісно не може відповідати функціоналу, який покладений на військового омбудсмена.

Оскарження наказів та дій командира шляхом звернення до безпосереднього командира (начальника) особи, дії якої оскаржуються, є одним з способів позасудового оскарження, метою якого є відновлення порушених прав військовослужбовців. Варто пам'ятати, що це не позбавляє військовослужбовця можливості використовувати і інші механізми як після оскарження до безпосереднього командира (начальника) особи, дії якої оскаржуються, так і після. Особиста відповідальність командира є важливою з точки зору справедливості, рівності усіх перед законом, що впливає на мотивацію кожного окремого військовослужбовця та результати несення ним служби. Під час воєнного стану діє доктрина відповідальності командира, за порушення законів та звичаїв війни, які вчиняються щодо цивільних осіб та військовослужбовців противника, в основі якої лежить відповідальність командира за бездіяльність щодо дій власних підлеглих, якщо про такі дії командир повинен був або міг знати.

Власне проведення опитування військовослужбовців також є позасудовим способом. Проведення опитування здійснюється чітко визначеними суб'єктами у відповідних випадках, що передбачено Додатком 6 до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України. Щодо процедури проведення опитування, то вона також є чітко визначеною. Недоліком цієї процедури є незабезпечення конфіденційності та анонімності, адже як мінімум за результатами опитування усі скарги реєструються в книзі пропозицій, заяв і скарг військової частини.

Звернутись до суду з позовною заявою щодо оскарження дій та наказів командира можливо як під час позасудового оскарження, так і після. Варто розуміти, що судовий спосіб поновлення порушених прав є найбільш довгим за часом. На мою думку, доцільніше спершу звернутися до командира з усною або письмовою скаргою, надалі використати позасудові засоби (наприклад, звернення до Центрального управління або ж Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) і вже потім, або ж паралельно до суду. З урахування обов'язкового характеру наказу, що оскаржується, положення Закону України №7292 «Про внесення зміни до частини третьої статті 151 Кодексу адміністративного судочинства України щодо забезпечення позову у виді зупинення наказу або розпорядження командира (начальника) під час воєнного стану чи в бойовій обстановці», що унеможливають забезпечення позову шляхом зупинення наказу, значно обмежують військовослужбовців.

Звернення до правоохоронних органів як один із засобів захисту прав військовослужбовців також не є ідеальним. Одним з суттєвих недоліків є відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення попри встановлену законодавством заборону. Відповідно оскарження бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора є довготривалим процесом, у той час як вирішення справи про поновлення прав військовослужбовця є нагальним з урахуванням загрози життю та здоров'ю останнього. Іншим аспектом є невизнання військовослужбовця як потерпілого, що значно звужує його процесуальні права під час розгляду справи.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи проведені дослідження, можна дійти висновку щодо підвищеної актуальності цієї теми наукової роботи з огляду на важливість забезпечення прав та свобод військовослужбовців як і представників певної соціальної групи, так і окремих індивідів, закріплення та ефективну реалізацію захисту прав військовослужбовців, особливо в умовах воєнного стану як особливого правового стану, так і війни як соціально – політичного явища.

У роботі було проаналізовано поняття «військовослужбовець», визначено, що чинне законодавство України не передбачає єдиної уніфікованої диспозиції поняття, а науковці надають визначення з урахуванням тих чи інших обов'язкових, на їхню думку, ознак. Також були виокремлені особливості правового статусу військовослужбовця, який є іноземцем або особою без громадянства. Кожен військовослужбовець одночасно виступає в трьох різних ролях: громадянин, член соціальної групи та окрема особистість. Як громадянин військовослужбовець має конституційно правовий статус, військовослужбовцем є іноземець або особа без громадянства, то це зовсім не свідчить про відсутність у цьому випадку конституційно правового статусу, адже наразі йде тенденція до глобалізації прав людини утвердження саме прав людини. Як член соціальної групи військовослужбовець має спеціальний або родовий правовий статус, і як окрема особистість - індивідуальний правовий статус.

У Розділі 2 був здійснений правовий аналіз змісту та практичних аспектів реалізації таких прав військовослужбовців: право на життя, виборчі права, право на свободу об'єднання, право на мирні зібрання, право на безпеку на робочому місці, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, репродуктивні права. Проаналізовані права є прикладом прав усіх 4 поколінь. Конституція України хоч і не виокремлює військовослужбовців як окрему суспільну групу та не впроваджує окремого правового регулювання, попри це конституційні права військовослужбовців піддаються обмеженню. Звісно говорячи про введення воєнного стану, ми враховуємо положення статті 64 Конституції України, що

вказують таке: в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Та навіть у мирний час права військовослужбовців обмежуються, що пояснюється особливістю військової служби, впливом військовослужбовців на суспільну думку, політичні рішення та суверенітет країни.

У розділі 3 було визначено та проаналізовано суб'єктів захисту прав військовослужбовців, засоби та способи захисту. Так до механізмів захисту належить звернення до Центрального управління захисту прав військовослужбовців, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, безпосереднього командира (начальник) особи, дії якої оскаржуються, суду та представників правоохоронних органів. Головною проблематикою захисту прав військовослужбовців є те, що порушення прав відбувається внаслідок незаконного наказу командира або навпаки його бездіяльності. Як правило дії чи бездіяльність командира безпосередньо впливають на життя та здоров'я військовослужбовця, порядок, ефективність та безпечність несення ним служби. Не зважаючи на обраний механізм захисту прав наказ залишається обов'язковим до виконання військовослужбовцем. Саме тому механізми захисту мають бути ефективними, зрозумілими до реалізації, чітко визначеними та передбачуваними, позбавленими бюрократизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Значення терміну «Військовослужбовець» у тлумачному словнику української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C> (дата звернення: 25.10.2024);
2. Значення терміну «Військовослужбовець» у енциклопедії сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-34490> (дата звернення: 25.10.2024);
3. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст.385;
4. Роль та місце іноземців в українській армії. URL: <https://esu.com.ua/article-34490> (дата звернення: 17.02.2025);
5. Про затвердження Переліку посад осіб рядового, сержантського і старшинського складу, які не можуть бути заміщені іноземцями та особами без громадянства: наказ Міністерства оборони України від 18.06.2024 р. № 398. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-24#Text> (дата звернення: 17.02.2025);
6. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності: Закон України від 08.05.2024 р. № 3687-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2024, № 30, ст.217;
7. Щомісяця до лав ЗСУ рекрутується до 600 іноземців, – Сухопутні війська. URL: <https://zahid.espreso.tv/viyna-z-rosiyeyu-shchomisyatsya-do-lav-zsu->

- rekrutuetsya-do-600-inozemtsiv-sukhoputni-viyska (дата звернення: 19.02.2025);
8. Скільки іноземців вступають до українського війська: у ЗСУ розкрили деталі. URL: <https://www.unian.ua/war/inozemci-u-viyni-v-ukrajini-u-zsu-rozkrili-skilki-inozemciv-vstupayut-do-armiji-shchomisyacya-12847326.html> (дата звернення: 19.02.2025);
9. Ленда О.В. Військовослужбовець як спеціальний суб'єкт самовільного залишення військової частини чи місця служби. *Juris Europensis Scientia*. - с. 72-75 - http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2022/14.pdf (дата звернення: 19.02.2025);
10. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: дис. канд. юрид. наук : НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2004. с. 147;
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства: Закон України від 06.10.2015 р. № 716-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 47, ст.436;
12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. 9-е вид., зі змінами. Львів : Край, 2007. с.188;
13. Handbook on Human Rights of Armed Forces Personnel and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/31393.pdf> (дата звернення: 19.02.2025);
14. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник для студентів вищих навч. закладів та працівників місцевого самоврядування. МОНУ. – Київ: Правова єдність; Всеукраїнська асоціація видавців, 2008. – с.352;

- 15.Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис.... канд. юрид. наук / В. Й. Пашинський. – К., 2007. – с.201;
- 16.Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. No 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. No 30. ст. 141.
- 17.Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 21.02.2025);
- 18.Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року N 5-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text> (дата звернення: 21.02.2025);
- 19.Рішення Конституційного Суду України від 17 березня 2004 року №7–рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-04#Text> (дата звернення: 21.02.2025);
- 20.Антонович М.М. Еволюція поняття прав людини та проблеми їх класифікації. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4cd5497c-23de-465e-b980-24f197788000/content> (дата звернення: 21.02.2025);
- 21.Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.;
- 22.Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.02.2025);
- 23.Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.02.2025);
- 24.Посібник зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr->

ks/guide_art_2_ukr#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F,%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%B9%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B1%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%94%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F
(дата звернення: 23.02.2025);

25.Справа «Босо проти Італії». Рішення від 05/09/2002. Європейський суд з прав людини. Заява № 50490/99. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-23338%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-23338%22]}) (дата звернення: 23.02.2025);

26.Справа «Армані да Сілва проти Сполученого Королівства». Рішення від 30/03/2016. Європейський суд з прав людини. Заява № 5878/08. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-161975%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-161975%22]}) (дата звернення: 23.02.2025);

27.Справа «Картер проти Росії». Рішення від 21/09/2021. Європейський суд з прав людини. Заява № 20914/07. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-211972%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-211972%22]}) (дата звернення: 23.02.2025);

28.Справа «Мосендз проти України». Рішення від 17/01/2013. Європейський суд з прав людини. Заява № 52013/08. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-115887%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-115887%22]}) (дата звернення: 23.02.2025);

29.Справа «Ябансу та інші проти Туреччини». Рішення від 12/11/2013. Європейський суд з прав людини. Заява № 43903/09. URL:

[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-128041%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-128041%22]}) (дата звернення: 23.02.2025);

- 30.Справа «Дімаксян проти Вірменії». Рішення від 17/10/2023. Європейський суд з прав людини. Заява № 9906/14. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-228118%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-228118%22]}) (дата звернення: 23.02.2025);
- 31.Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. с.908;
- 32.Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 7, № 8, № 9, ст.48;
- 33.Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250;
- 34.Військовим в ООС голосувати буде складніше, проголосує меншість – експерти. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/parlamentski-vybory-oos-vijskovi/30062511.html> (дата звернення: 24.02.2025);
- 35.Для військових у зоні ООС створено 79 виборчих діляниць. URL: https://lb.ua/news/2019/03/21/422565_voennih_zone_oos_sozdani_79.html (дата звернення: 24.02.2025);
- 36.Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001р. № 2365-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 23, ст.118;
- 37.Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст.190;
- 38.Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. No 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. No 30. ст. 141;

- 39.Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 року № 1-43/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-01#Text> (дата звернення: 21.02.2025);
- 40.Сайт Професійної спілки працівників Збройних Сил України. URL: <https://www.pspzsu.org/> (дата звернення: 25.02.2024);
- 41.Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999, № 45, ст.397;
- 42.Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992, № 9, ст.108;
- 43.Human rights of members of the armed forces. URL: <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/06/CoE-Guidelines-on-Human-Rights-of-members-of-the-armed-forces.pdf?x49094> (дата звернення: 25.02.2024);
- 44.Про Стратегію забезпечення державної безпеки: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0088525-21#Text> (дата звернення: 25.02.2024);
- 45.Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 1-30/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text> (дата звернення: 21.02.2025);
- 46.Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 21.02.2025);
- 47.Department of Defense DIRECTIVE №1344.10 February 19, 2008 URL: <https://www.marines.mil/Portals/1/Docs/134410p%5B1%5D.pdf> (дата звернення: 21.02.2025);

48. United States v. Howe, Cr. No. 55-278. URL: <https://case-law.vlex.com/vid/united-states-v-howe-889880467> (дата звернення: 21.02.2025);
49. Проведення мирних зібрань під час війни URL: <https://law-in-war.org/provedennya-myrnyh-zibran-pid-chas-vijny/#:~:text=%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%2039%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%97,%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D1%87%D0%B8%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%80%D1%8F%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 21.02.2025);
50. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992, № 49, ст.668;
51. Про затвердження Положення про службу охорони праці у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 08.12.2016 № 663. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1738-16#Text> (дата звернення: 10.03.2025);
52. Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці у військових частинах, військових навчальних закладах, установах, організаціях та на підприємствах Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 28.01.1998 № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0145-98#Text> (дата звернення: 10.03.2025);
53. Скалецька З.С. Співвідношення права на охорону здоров'я та права на медичну допомогу. URL:

<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5d631d6c-8467-4b5d-b281-d65e0c1e7f23/content> (дата звернення: 10.03.2025);

54. Назарко Ю.В. Конституційне право на охорону здоров'я у Україні та державах європейського союзу: порівняльно – правове дослідження. URL: <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciyne-pravo-na-ohoronu-zdorovya-v-ukrayini-ta-derzhavah-yevropeyskogo-soyuzu> (дата звернення: 10.03.2025);
55. Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2009 року № 1-42/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v027p710-09#Text> (дата звернення: 21.02.2025);
56. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993, № 4, ст.19;
57. Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. N 955. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/955-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.02.2025);
58. Human rights of members of the armed forces URL: <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/06/CoE-Guidelines-on-Human-Rights-of-members-of-the-armed-forces.pdf?x49094> (дата звернення: 21.02.2025);
59. Хартія Європейського Союзу про основоположні права URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 21.02.2025);
60. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 21.02.2025);
61. Положення про доступність медичної допомоги URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/157469_157469 (дата звернення: 21.02.2025);

62. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999, № 22-23, ст.194;
63. Про організацію надання медичної допомоги: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.04.2022 № 573 URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-04042022--573-pro-organizaciju-nadannja-medichnoi-dopomogi> (дата звернення: 21.02.2025);
64. Скалецька З.С. Репродуктивні права військовослужбовців як реалізація права людини згідно міжнародного права. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f8d7d2d7-a1a7-4926-af48-0af7e5d2a47f/content> (дата звернення: 21.02.2025);
65. Reproductive Rights, Reproductive Justice: Redefining Challenges to Create Optimal Health for All Women. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9930478/> (дата звернення: 21.02.2025);
66. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство): Закон України від 22.11.2023 № 3496-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 134, ст.787;
67. Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. N 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.02.2025);

68. Чорна С. З. Роль судової влади в конституційно – правовому механізмі захисту прав і свобод людини. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/31.pdf> (дата звернення: 08.03.2025);
69. Шило С.М. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина як гарантія забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів внутрішніх справ. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16582/1/%d0%9c%d0%95%d0%a5%d0%90%d0%9d%d0%86%d0%97%d0%9c%20%d0%97%d0%90%d0%a5%d0%98%d0%a1%d0%a2%d0%a3%20%d0%9f%d0%a0%d0%90%d0%92%20%d0%86%20%d0%a1%d0%92%d0%9e%d0%91%d0%9e%d0%94.pdf> (дата звернення: 08.03.2025);
70. Огородник А.П. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принципи законності в Україні. Право України. 2008. № 6. С. 14–18;
71. Про затвердження Положення про Центральне управління захисту прав військовослужбовців»: Наказ Міністерства оборони України від 13.04.2024 № 237. URL: https://www.mil.gov.ua/content/nakaz_moy/Nakaz_237_13_04_24.zip (дата звернення: 10.03.2025);
72. Управління захисту прав військових МОУ — чим займатиметься нова інституція. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=A-lqKT8WlyA> (дата звернення: 08.03.2025);
73. За 100 днів Центральне управління прав військових Міноборони поновило права 900 захисників. Відео. URL: <https://meta.ua/uk/news/video/216908-za-100-dniv-tsentralne-upravlinnya-prav-viiskovih-minoboroni-ponovilo-prava-900-zahisnikiv-video/> (дата звернення: 08.03.2025);
74. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 47, ст.256;
75. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 51, ст.577;

- 76.В Україні створили Центральне управління захисту прав військовослужбовців. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/04/03/v-ukrayini-stvoryly-czentralne-upravlinnya-zahystu-prav-vijskovosluzhbovcziv/> (дата звернення: 08.03.2025);
- 77.Інститут омбудсмена у справах збройних сил URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Ombudsman_book_Ukrainian.pdf (дата звернення: 08.03.2025);
- 78.Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998, № 20, ст.99;
- 79.Представники уповноваженого. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/predstavniki-upovnovazhenogo> (дата звернення: 08.03.2025);
- 80.Чи потрібен українським військовим свій омбудсмен? URL: <https://www.dw.com/uk/ci-potriben-ukrainskim-vijskovim-svij-ombudsmen/a-66867869> (дата звернення: 08.03.2025);
- 81.Про призначення О.Кобилінської Уповноваженим Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей: Указ Президента України від 30 грудня 2024 р. № 886/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8862024-53409> (дата звернення: 08.03.2025);
- 82.Питання забезпечення діяльності Президента України: Указ Президента України від 20 червня 2019 р. № 417/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4172019-27609> (дата звернення: 08.03.2025);
- 83.Про Спеціального уповноваженого Президента України з питань реалізації міжнародних безпекових гарантій та розвитку сил оборони України: Указ Президента України від 22 лютого 2024 р. № 88/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/882024-49813> (дата звернення: 08.03.2025);

- 84.Про Радника Президента України: Указ Президента України від 26 липня 2021 р. № 309/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3092021-39465> (дата звернення: 08.03.2025);
- 85.Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22-23, ст.197;
- 86.Кодекс поведінки військовослужбовців Збройних Сил України URL: https://www.mil.gov.ua/content/pdf/Code_of_Conduct_for_Military_Personnel.pdf (дата звернення: 08.03.2025);
- 87.Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 року № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text> (дата звернення: 08.03.2025);
- 88.Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446;
- 89.Про внесення зміни до частини третьої статті 151 Кодексу адміністративного судочинства України щодо забезпечення позову у виді зупинення наказу або розпорядження командира (начальника) під час воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 08.07.2022 № 2359-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2359-20#Text> (дата звернення: 08.03.2025);
- 90.Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.